

Doğu Avrupa'da Alternatif

Çeviren M. İLKER

Söze, kitabımın hareket noktası ve amacı üzerine konuşarak başlamak istiyorum. İlk başlığı —belki biraz modası geçmiş— «gerçekte varolan sosyalizmin eleştirisi'ne bir katkı» idi. Şimdi ise bu sadece bir altbaşlık. Marx'ın toplumsal formasyonlar üstüne analizlerini, özellikle «Ekonomi Politikin Eleştirisi'ne Katkı» olarak adlandırdığı *Kapital*'in 1859 ön çalışmalarının adını bile bile andırır bir çalışma. Bir on yıllık zaman süresince, tüm boş zamanımı, kendine özgü bir toplumsal formasyon olan gerçekte —varolan— sosyalizmin analizine adadım. Sonuç, şimdilik, Marx'ın burjuva toplumun eleştirisinden elde etmeyi başardığı aynı tamamlanmışlık derecesine erişememiş olabilir. Yine de metnin, doğal olarak sadece Doğu Avrupa dışında değil ama dağıtımın her türlü güçlüğüne karşın Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin kendinde de artık komuoyuna ulaşmalı. Datası, başlangıcından beri bunun kendi adımla gözükmeye karar vermiştim. Sadece çilâk açısından değil, ama politik anlamda da, Joğrudan bir meydan okuma, korku ile bağdaşmaz.

RADİKAL BİR KOMÜNİST ALTERNATİF

1917'den beri tutulan devrimci yol, öcülerinin beklediğinden çok daha değişik bir toplumsal düzen yarattı. Bu, yeni düzende yaşayanlar için yeterince alışlagelmiş bir durumdur. Eğer koşullarımız, resmî ağızla da, geleneksel Marksist kategorilere göre anlatılabiliyorsa, bu, uzun süreden beri biliniçli iki yüzlülüğün, sahte bilinçliliğin ürünüdür. Gerçekte —varolan— sosyalizme karşı eleştirim radikal bir komünist alternatife yöneliktir; örneğin ekonomik kökenleri, toplumsal işgücünü ve tüm toplumsal hayatı zincir altında elinde tutan politbüro diktatörlüğüne varan programlı öneriler öne sürmekteyim. Gerçekte —varolan—, sosyalizmden gerçek

sosyalizme geçişlerini hazırlayıp yönlendirmek için her cephede kurulması gerektiğine inandığım yeni Komünistler Birliği için program önerileri sunuyorum. Gördüğüm kadarı ile, sosyalist ya da komünist olanın dışında bir perspektif yoktur. Ve bu çeşit bir alternatif, bazı tek tük özellikler değil de, tüm toplumsal çerçevenin devrimleşmesini, hattâ toplumsal formasyonun yokolmasını içerdiğinden, henüz tamamıyla ayrıntıya inilememiş olsa da, en azından tüm karmaşıklık ile sergilenmelidir.

Marx ve Engels tarafından öngörülen ve şüphesiz ki Lenin ve arkadaşlarınca Rusya'da varolacağı umulan sosyalizm gerçekleşecektir. Bu, uygarlığın evresel felâketinin her zamankinden çok biricik alternatifi olduğu için, mücadelemizin amacı olmalıdır. Ancak, dünyada hiçbir yerde, örneğin Yugoslavya'daki gibi, bu yolda atılmış birkaç adım dışında fazlaca bir şey yapılmış değil. Öteki Doğu Avrupa ülkelerinde ise bu bile yok. Marx'ın sosyalizmden ve komünizmden ne anladığı zamanın komünistleri ve hattâ gerçekten komünist olanlarca bile anlaşılmış değildir. Ancak, Sovyetler ve Doğu Avrupa toplumlarının Marksist amaçlara uymadığı yeterince açıktır. Gerçekte —varolduğu—şekliyle— sosyalizmin, başarıları bir yana ayırdedici nitelikleri şunlardır: İsrarla sürdürülen ücretli iş, meta üretimi ve para; geleneksel işbölümünün haklı gösterilmesi; parasal gelirlerin çok ötesine varan toplumsal eşitsizliklerin beslenmesi; halkın güdülmesi ve yönlendirilmesi için resmî korporasyonlar; kitlelerce, burjuva döneminde elde edilen özgürlüklerin korunması ve bunların bilincine varılması yerine tasfiyesine gidilmesi (sadece, herkesi kapsayan sansürü ve sözde sosyalist demokrasinin dışı duyurulan resmiliği ve gerçekte ise gerçek dışılığı düşünürüz). Aynı zamanda şun-

lar da bu sisteme özgüdür: Sadece üstlerine karşı sorumlu olan işlevlerle yükümlü bir görevliler gurubu, sürekli ordu ve polis; yönetimi güç devlet aygıtının, devlet ve parti mekanizması olarak ikili ayrımı; bunun ulusal sınırlar içinde izole olması. Şimdilik bu liste ile yetinelim. İçindeki öğeler bizce yeterince tanınmış durumdadır. O kadar iyi bilinmeyen, onların içsel ve tarihî olarak koşullanmış karşılıklı bağlantılarıdır. Fakat bunun üzerinde daha sonra duracağız.

Özellikle daha gelişmiş ülkelerde, böyle görünüşleri olan bir sistem, kitlelere özgürlük açısından çok az bir gerçek ilerleme kazandırabilir. Kazandıracağı şey, her şeyin üstünde, sermayeye eski bağımlılıktan farklı yeni bir bağımlılık türü olacaktır. Yabancılaşma ve ast-üst ilişkileri sadece ek bir yer kazanmıştır; yeni bir düzeyde varlıklarını sürdürüyorlar. Önceki dönemlerin olumlu başarıları nasıl *yol üstünde* kaybedildiyse, bu bağımlılık da birçok yönden eskisinden daha bağlayıcı oluyor. Bu toplumsal düzen, varolan yapısında, halkı kazanma umudundan yoksundur. Toplumsal iktidarın topyekân yoğunlaştırılması karşısında bireyin önemsizliği burada, raslantı ve ihtimallerin rol oynadığı kapitalist üretim işleyişinin kaypak yüzeyinde olduğundan daha açık ve genel biçimde belirmektedir.

Sendikaları ve benzerlerini de şüphesiz içine alan, parti ve devlet olarak bildiğimiz olağanüstü yapı, daha önceki bütün uygarlıklarda devlet nasıl toplumu temsil ediyorduyse, sosyalizmin klasik kurucuları tarafından önerilen özgür birleşmeyi temsil etmektedir. Marx ve Engels'in proletarya devrimi ile parçalamayı öngördükleri ve şu ya da bu biçim altında ya da herhangi bir sahte gerekçe ile ortaya yeniden çıkmasına izin verilmeyecek türden bir devlet aygıtına sahibiz. Bu, tersi kanıtlanmaz bir şekilde, özellikle Paris Komünü üzerine yazılarında açıktır. Onların gözünde, devlet kendi deyimleri ile parazit bir mantar, bir canavar, toplumun elini kolunu bağlayan bir boğa yılanı, doğa üstü düşük, sınıf egemenliğinin iğrenç bir aracıdır. Tüm bunlar ve daha birçoklarını Marx daha *Alman İdeolojisi*'nde (1845-1846) 'eğer proleterler bireyler olarak kendilerini öne süreceklerse... devleti yıkmalıdır' diye yazmıştı.¹ Komün-

üzerine yazdıklarında, bugün hepimizin çevremizde gördüğümüz başka bir şeyi bulup çıkarmıştı: «Toplumsal gruplararası ilişkilerden türeyen her görece önemsiz yalnız başına çıkar, toplumun kendinden soyutlanmıştır... ve hiyerarşik işlevleri kesinlikle belirlenmiş devlet rahiplerince yönetilen bir devletin çıkarı olarak toplumun karşısına dikilmiştir». Marx ve Engels böyle bir sosyalizmi kesinlikle düşlemediler. Komünistler Birliğinin olaya kendini uydurmadığı Yugoslavya'da özellikle étatism (Fransızcadan état: Devlet) deyimini bürokratik merkezîyetçi diktatörlük ilkesini dile getiren kısaltılmış bir terim olarak kullanıla gelmektedir.

KAPİTALİZM-SONRASI TOPLUMLARI TANIMLAMA

Bu nedenlerle, bugün varolan toplumsal ilişkileri asıl adlarıyla almam gerektiğinde «sosyalizm» kavramını kullanamazdım. Belli bir yanı doğru göstermesine karşın, *étatism* kavramı da çok dar bir kavramdı. Uzun bir süre etiket üzerinde duraksadım. «Gerçekte —varolan— sosyalizm» şeklindeki sistemin kendini betimleyiş biçimini pek istemeden kabullendim; çünkü bu en azından dolaylı olarak, hâlâ korunan sosyalist gelenek ile, yeni toplumun gerçekliği arasında bir ayrımın varlığını kabullenmektedir. Böylelikle, sonunda bu formülde karar kıldım ve hattâ, bu ayrımı daha da açıkça irdelemek amacıyla tırnak işaretini bile kaldırdım.

Bu hiçbir şekilde, bazı kutsal ilkelerden sapma görevi olamaz. Buradaki polemğin tek amacı, aldatıcı görünüşlerin mantığını çürütmektir. Kuvvetle inanıyorum ki, devrimci Marksistler için, bir zamanlar anlaşılabilir olan sosyalizmi bozma ve saptırma üzerine eski kızgınlıklara bir son verme çağrısını ve tüm 'bozulma' teorilerini yıkmının tam zamanıdır. Eğer tarihî dram, bir kötü gerçekleştirilmeye indirgeniyorsa, bu, gerçek-dışı varsayımlardan hareket ediliyor ve teori saptırılıyor demektir. Şüphesiz ki, gerçekte —varolan— sosyalist pratiği, klasik teori ile karşılaştırabiliriz ve eğer sosyalist düşüncenin bu pratik karşısında yaşamasını istiyorsak, bunu yapmalıyızdır da. Ancak, bu pratik kendi kanunları çerçevesinde açıklanmalıdır. Çünkü bu olay, zorlama ile yaratılmanın ve bazı eksiklere göz yummanın çok ötesindedir. Baş-

langıçta önerilenlerden tamamen farklı temeller üzerine kurulmuştur. Ve bunun içindir ki haklı gösterme özür, ya da süsleme gerek-tirmez, daha çok doğru betimleme ve anali-zi gerekli kılar.

Bu sorun üzerine düşünürken beni yön-lendiren temel tutuma genel çizgileriyle değinmek istiyorum. Devrimin genelde halk-ları gerek maddî, gerekse kitle kültürü açılarından dikkate değer bir ilerleme içi-ne soktuğu su götürmez bir gerçek. Birçok durumlarda, onların ulusal varlıklarını ve ki-şiliklerini, kapitalist endüstrileşmenin eritici ve yıkıcı etkilerine karşı korudu ya da yeni-den kurdu. Kesinlikle söyleyebiliriz ki, şimdi Asya ve Afrika'da meydana gelen çok daha uyumlu bir işlem, temel bir tarihî ihtiyaca te-kabül etmektedir. Fakat komünistler, katıldık-ları bu olayların hiçbir sosyalist ya da komü-nist ve hatta genel olarak özgürlükcü bir ya-nı olmadığını da bilmelidirler. Yeni düzen ken-dine proto-sosyalist, yani tohum halinde sosyalizm, sosyalizme hazırlık gibi adlar ya-kıştırabilir. Ancak, aynı vurgulama biçiminde olmasa da, aynı anlamda son dönem kapita-lizmine proto-sosyalist, tohum halinde sosya-lizm, hazırlık evresinde sosyalizm denilmiş-tir. Ve böyle bir toplumda, komünistler, etkin-liklerini yerleşik düzen için harcadıkları ve, varolan koşulları yenmek için mücadele et-medikleri sürece, şunu görmelidirler ki, ken-dileri insanın insan üzerindeki yeni bir yöne-timine, yeni tür bir baskı sistemine ve sömü-rüye —evet bir sömürü düzenine— katkıda bulunmaktalar. «Gerçekte varolan sosyaliz-min» görevlisi —patronu, **nacholnik**'i ve daha-sı sadece yüksek politbüro efendisi de de-ğil, ama, normal parti, devlet ve ekonomi gö-revlisi bile— kendi iradesine rağmen bu en yeni centilmen tipini temsil etmektedir. Ben kendi hesabıma, uzun bir süre için bu rolü yeterince oynamış bulunuyorum.

Yerleşik aygıt, kendi yönetimini, tarih ta-rafindan kutsanmış Marksist fikir, komünist fikir, olarak tanıtmaktadır. Böylece, tüm es-ki sosyalist özelemleri kitleler için bir nükte konusu haline getirir. Her gün Elbe'den Amur'a kadar, en azından eski koşulları yeni-leme isteğini besleyip durmaktadır. 1968 Ağustosunda Çekoslovakya'nın işgalinden beri, Doğu Avrupa ülkelerindeki hızlı ideolo-

jik çürümenin bir özelliği var: Muhafif öge-lerin büyük bir bölümü katıksız liberal-de-mokratik taleplerle, insan hakları için kam-panyayla başka bir deyişle içeriği bakımın-dan sadece en geniş değil ama, aynı zaman-da en yavan, yapıcılıktan en uzak bir tavrı benimsemişlerdir. İnsan haklarının çiğnen-mesiyle mücadele etmek elbette gerekir, an-cak bu zorbalıklar sadece bunları gerektiren politik üst yapı ile birlikte ortadan kalkabil-ir. Relim, toplumumuzu öylesine utanılmalı bir durum içine sokmuştur ki, yerli muhalefetin önde gelen kesimi ABD başkanından vardım umabilmektedir. İnsan hakları ve politik de-mokراسi— evet gerçekten de öyle! Ancak ne var ki, Doğu Avrupa'da ve ondan geri kalma-yacak şekilde Sovyetler Birliği'nde kendini du-yuran eksiklik farklı bir bütünsel politikaya göre örüntülenmiş ve uzun süreli bir müca-dele biçimidir. Bizim, her şeyden önce üstë-sinden aelebilmenin önkoşulu olarak, şimdi-ki ilişkilerin içinden çıktığı bağlamın anlaşı-lması için geniş bir eğitsel hareket aracılığı-yı la kendimizi hazırlamamız gereken ilk ve tek mücadele budur.

Şu anda, Marx ve Engels'in yarattığı bü-tünsel tarihî hareket karşısında gerekli anla-yıştan yoksunuz. Bunun önemli bir nedeni, Rus Devrimi ve vargılarından çıkan deneyim-leri yeterince kavrayamamakta yatmaktadır. Devrimci bir komünist potansiyel adayları a-rasında bile yaygın olan kötümserlik ve yenil-mişlik atmosferini açıklayacak olan şey yal-nız başına baskı korkusundan çok, bu kaygı verici perspektif kayıdır. Komünistler, şunu akıllarından çıkarmamalıdır ki, onlar şu anda, üzerinde çalışılmış ve denenmiş en ge-lişmiş toplumsal bilginin yöntem ve teorisini miras almış durumdadırlar. Bu hâlâ varolan gerçeklikten kopmak için seçilecek alterna-tifi bulup çıkarmada bile gerekli araç duru-munu korumaktadır.

BİR KÜLTÜR DEVRİMİ İÇİN

Sosyalizm, bir zamanlar insanlığın ana so-runlarının, kişinin hem doyum içinde olması hem de özgürleşmesi gözönüne alınarak çö-züleceği yeni ve daha yüksek bir uygarlık yaratma vaadi anlamını taşırdı. Hareket ilk şekillendiği zaman, şimdiki, görüş ufkundan yoksun, günümüz kapitalizmiyle sonuçsuz bir

Birikim 42-43-44/38

yarıya giriştiğimiz bu ılımlı refahtan değil, in-san özgürlüğünden de dem vurulurdu. Oysa komünistler şimdiye kadariyle görüldüğü üze-re eski uygarlığı hızlanan bir tempoda sür-dürmek için iktidara gelmiş bulunuyorlar. Ke-limenin en gerçek anlamıyla —sadece poli-tik anlamda değil kültürel anlamda da— ger-çekte —varolan— sosyalizmi yürüten ülke-ler, sanki zorunlu olarak «kapitalist yolu iz-lemekteler». Önceleri yaklaşımlarında önemli ölçüde tepkici olan sosyalist inşa süreci, in-sanın hayat biçimi, kişilerin varlıklarından do-ğan sorunlar sözkonusu olduğunda —anlaşı-lan, kapitalizm dışı yol olarak tanımlandığı için— büyük ölçüde belirsizdir.

Daha yüksek düzeyde bir meta çıktısı ve üretkenliği için yarışırken, tüm gücümüzü bir zamanlar her ne pahasına olursa olsun sa-kınmaya çalıştığımız kötülükleri kendimize mal etmeye harcıyoruz. Ekonomik ve top-lumsal planlamamızı belirleyen kapitalist tür-den büyüme dinamiğinin, ekonomik, politik ve psikolojik açılardan, görece kısa bir tarihî dönemde artık ayakta duramayacak bir aş-a-maya doğru ilerlemekte olduğu gerçeğini ka-muoyuna açıklamamıza hiçbir zaman izin ve-rilmez. Halkın düşünceleri sistematik olarak taşrarlaştırılmış, akıl ve anlayışın en gerek-li olduğu bu zamanda tek yanlı özel ihtiyaç-lara terk edilmiş durumdadır. İnsanlığın bu-gün karşı karşıya olduğu çevre ve kaynak so-runları, insanlığın küçük bir bölümünce iki-yüz yıldan az bir süredir yürütülen endüstri-yel ilerlemenin sonuçlarıdır. Evrensel boyut-lara çıkarılıp bu boyutlar geleceğe uzatıldı-ğında, çizilen bu model kesin bir yıkıma va-racaktır. Tüm işleyiş hâlâ kendiliğinden ve kimsenin amaçlamadığı kalıplarda meydana geldiği sürece, dünyanın değişmekte olduğu tempo, heyecan uyandıracığına, karamsarlı-ğa yol açmalıdır. Ve gerçekte -sosyalist ül-kelerde, ekonomik işleyiş, ayrıntılarda isteye-rek, genelde ise bir o kadar körükörüne, bu akışın bir parçasını oluşturmaktadır. Komü-nist alternatif bundan dolayı, ne günlük ihti-yaçlara yönelmekle, ne de varolan politik koşulların görüngüsel biçimlerince yaratılan anlaşılabilir öfkelerle sınırlı kalmamalıdır. Politbüro diktatörlüğünün yok olması çok da-ha köklü bir zorunluluktur. Egemen politik çı-karlar, ülkelerimizde yaşayanları günümüz

dünyasından çıkan sorunlara gittikçe daha çok yaklaşmaktan alıkoyuyor. Çoğu kişi, ki-şisel olarak ilerleme fikrinin bir zamanlar ki geleneksel anlamından farklı bir anlam ta-şınması gerekebileceği üzerine şüphe duymak-tadır. Ancak mekanik ve akıldışı işlevlerle donatılmış kuruluşları doğuran yabancılaştı-rıcı toplumsal koşullar, düşüncelerine göre ya-samalarını dolayısıyla da bu düşüncelerini sonuna kadar geliştirmelerini engelliyor.

Çizdiğim taslak, bir gizli-komünistler tari-katına değil ama ülkelerimizde resmî statüle-ri ve görünüşleri ne olursa olsun, devlete ve maddî nesnelere modern köleliğin esaretin-den kurtulmanın umudunu taşıyan, herkese yöneltilmiştir. Komünist perspektif —yeni ko-münistler birliği de böyle görülmelidir— bir parti tekeli ve hattâ belli bir dünya görüşü-yle tanımlanmış bir türden kapalı politik okul te-keli değildir. Tam tersine, rahatlıkla görülebil-diği gibi toplumsal gelişmenin dinamiği, mad-dî genişlemeden insan öznelliğinin gelişimine kaymaktadır; başka bir deyişle, sahip olma ve gösterme ihtiyaçlarından, daha derin in-sanî bilgi, duygu ve varlığa doğru kaymak-tadır. Bundan, insanların kendileri tarafından yaratılmış maddî güdülerden oluşan bağı-m-lılıktan onları çekip kurtaracak tüm güç ve eğilimlerin bir büyük ittifakının imkânı doğ-maktadır.

Yeni politik ve toplumsal devrim, şimdi zo-runlu olarak uygarlığımızın en derin tabaka-larını etkisi altına almaktadır. Burada anlat-mak istediğim, kelimenin en geniş anlamıyla, bir kültür devrimi —temelde şiddet dışı olsa da— kitle hayatının bütünüyle öznel biçimi içinde bir devrimdir. Bu şüphesiz ki bireylerin bilinçsiz duyguları kadar bilinçli iradeleri ile de gerçekleşecektir. Aslında, amacı **Komünist Manifesto**'da herkesin özgür gelişiminin ön-koşulu olarak öngörülen, her bireyin özgür ge-lişimine göre düzenlenmiş toplumsal çerçeve-yi kurmaktır. Komünizm kendisini insana ve onun özgürlüğe doğru görünebilir tırmanışına ilişkin olarak ispatlamadıkça ilerleyemez; bu ise, dışsal herşeyin ötesinde, içsel özgürlüğü gerektirir. Burada tarih akrışımıza kaçınılmaz bir talep çıkarmaktadır. Uygarlığımız, hayatta varkalmanın ilk koşulu olarak bireyin iç öz-gürlüğünün zorunlu olduğu bir aşamaya var-dı. Bu içsel özgürlük, hem yıkıcı ve hem de

Birikim 42-43-44/39

öznel olarak amaçsız sürüp giden maddi genişlemenin akla dayalı olarak kolektif yadsınmasının önkoşuludur. Genel özgürleşme mutlak tarihî bir zorunluk haline gelmektedir.

KAPİTALİST OLMAYAN ENDÜSTRİLEŞME

Bireysel özgürlüğü mutlak bir zorunluluk olarak, varkalmanın koşulu olarak sunmak, kolaylıkla eski bir ütopyayı, bu özgür insanı yaratacağı düşünülen ideal toplumun en yeni hayalini akla getirebilir. Böyle, kestirme bir yoldan sakınılmalıdır. Alternatif, ancak özgürlüğün önünde şimdi de varolan engelleri ve özgür olmaktan alıkoyucu nedenleri bulup çıkarma, anlayabilme noktalarında yoğunlaştırılacak bir eleştiri temeline oturtulabilir. Böyle bir anlayış sadece tarihten çıkarılabilir. İlk soru, bu gerçekte —varolan— sosyalizmin nasıl olup da ortaya çıktığıdır. Marx ve dolayısıyla başlangıçta Lenin'e göre komünizm, en gelişmiş biçiminde bulunan kapitalist özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasıyla gelecekti. Komünizm sermayenin egemenliği altında üretilmiş toplumsal servetin olumlu temellükünden oluşacaktı. Ve bunun için zorunlu devrim en ileri ülkelerin aynı anda başlatacakları eylem olmalıydı.

Acaba, Rus Devrimi, bu perspektife uydu mu? Sovyetler Birliği'ne dönüşecek olan Rus İmparatorluğu gerçekte kapitalist bir ülke, hattâ az gelişmiş kapitalist bir ülke durumunda mı idi? 1881'de Marx ve Engels onu feodal olarak bile nitelendirmiyorlardı.³ Onların görüşlerine göre Rusya coğrafi konumu açısından değil, ama ekonomi politiğe özgü kavramın içeriğine uygun biçimde yarı Asyatik bir ülkeydi. Bundan dolayı, Rusya için kapitalist özel mülkiyetin terk edilmesinin olumlu büyük bir önem taşıması gerekirdi; çünkü gerçekte kapitalist özel mülkiyet burada küçük bir yer tutmakta idi ve ekonomik hayat sadece belirli yerlerde bundan etkilenmekte idi. Rus sosyalist öncü kolunun trajedisi, batı Avrupa modellerinin etkisi altında kendilerine sunulan ile, pratikte yerine getirmeleri gereken görev arasında bir ayrılıkla karşı karşıya gelmeleri idi. Ekim Devrimi Batı Avrupa'da umulan sosyalist devrimden apayrı bir süreci başlatacaktı.

Rusya'nın 1917'da keşfettiği yol açıkça gö-

rüldüğü gibi kapitalizmin normal iç çelişkilerde değil, millileştirmedir. Fakat bu firavunların rinden çok, dünya savaşının da yükü altında, dünya emperyalizminin dış çelişkileriyle yönelmişti. Modern kapitalizmin, teknik ve ekonomik genişlemesi ve uygarlığının yan ürünleriyle, değişik bir tür toplumsal örgütlenmeye sahip tüm halkları geleneksel hayat biçimlerinden uzaklaştırdığından, bu onları toplumsal ve ekonomik hayatlarını yeni biçimlerde düzeltme çabalarına itti. Güçlerinin yettiği ve dünya politik konjonktürünün elverdiği ölçüde, bu yolla kapitalizmden kendi özerkliklerini geri aldılar. Bu, kitabımın ilk bölümünde araştırdığım, endüstri toplumuna geçişte kapitalist olmayan yol olayıdır. Bu yolun Stalin'in kendine Marksizm Leninizm olarak resmileştirdiği ilkeleri çerçevesinde örgütlendiği durumlarda bu yolun da başarıyla yürünmesi bir şans sonucu değildir.

Genellikle Doğu Avrupa ülkeleri ve özellikle de Çekoslovakya ve Demokratik Alman Cumhuriyeti 1945'lerden beri bu yolda olsalar da, aslında farklı yapıdaydılar. Gerçekte —varolan— sosyalizm, kapitalizm-öncesi formasyona sahip ülkelerin sosyalizmin önkoşullarını yaratmak için bağımsız olarak çalıştıkları bir düzenlemedir ve bu sürecin belirleyici itkisi, kapitalizmin yarattığı endüstriyel üretici güçlerin baskısı olmaktadır. Asya ve Afrika'da ve hâlâ önemli ölçüde kıvılderili alt-proletaryanın bulunduğu Latin Amerika ülkelerinde kapitalist sömürgeciliğin karşısında bulunduğu şey, Marx'ın Asya üretim tarzı adını verdiği biçimdir. Öyleyse, yeterince açıktır ki, yeni örgütlenme ideal durumunda kapitalizmi sahiden aşabilse bile, kapitalizm ve komünizm arasında bir geçiş dönemi olamaz. Tarihteki yeri, kapitalizm gibi, üretici güçleri, şüphesiz toplumsal formasyonları gereği tamamıyla değişik bir tarzda sosyalist yeniden-inşanın eşliğine getirmelerine göre saptanır.

Bu nedenledir ki, bazı paralelliklerden ötürü gerçekte —varolan— sosyalizmin ekonomik özünü devlet kapitalizmiyle özdeşlemeye çalışan eleştiriler hedefe uzak düşmüştür. Şüphesiz, devlet merkezîyetçiliği toplumumuzda belirleyici bir rol oynamaktadır ve yeterince açıktır ki üretim koşulları bundan dolayı halkın mülkiyetine dönüşmemektedir.

Birikim 42-43-44/40

Gerçekte belirleyici yan, toplumsallaştırma tahıl ambarlarından daha yakın değildir devlet kapitalizmine. Burada eski Mısır'a değinilmesinin nedeni, sınıflı toplumun az çok ekonomik despotluk olarak kendini gösterdiği kapitalist olmayan yol olayının tarihi ve mantıki köklerinin oralarda olmasıdır.

Tarihte devlet, ortaklaşa bir mekanizma olarak toplumun temel mülksüzleştiricisi olarak varolmuştur. Bugün, özel mülkiyet gittikten sonra bile, toplumu mülkiyetinden alıkoyan en son kteredir. Sırası gelmişken, bu eğilimin son dönem kapitalizminde de gözlemlendiğine işaret edelim. Kapitalist olmayan ülkelerin politik örgütlenmesi açısından bu durağan toplumsal despotizmden dinamik endüstri despotizmine geçiş anlamı taşır. Rusya'da Lenin'in Bolşevik partisi, yarattığı devlet mekanizmasının başında, hâlâ büyük ölçüde yarı-Asyatik olan dev bir köylü ülkesinin ekonomik hayatına derinden kök salmamış, kapitalist sömürü sınıfını kovmuş, ancak bu sınıfın yerini almaksızın onun olağanüstü temsilcisi olmuştur.

Bu yeni toplumsal düzeni ve onun üstyapısını sosyalist ya da komünist olarak adlandırmak korkunç bir yanlışlık olur. Başlangıcından bu yana ne gerçek bir eşitlik ve özgürlük sistemi olmuştur, ne de öyle olabilirdi. Bilinçli öznellik ve bireysel özerkliğin özgür gelişiminin önüne konmuş engelleri düzenli ve kaçınılmaz bir biçimde yeniden-üretmektedir. Bireysel ast-üst ilişkilerinin yapısal koşullarını kesinlikle içinde barındırmaktadır. Bu onun sürekli ikilemidir; çünkü ast-üst ilişkileri, başka bir deyişle, tamamıyla bütünden soyutlanmış bağımlı «küçük insanlar»ın mantığı ve davranışları bu yapının içinde değil bu yapının yıkılmasıyla çözülebilir.

AST-ÜST İLİŞKİLERİ SORUNU

Kitabımın ikinci kısmı boyunca, toplumumuzda insanın insan üzerindeki yönetiminin sürekliliğinin hangi temellere dayandığı ve toplumsal-ekonomik yapının nasıl olup da bu baskıcı toplumsal-psikolojik etkiyi yaratan somut işlevi gördüğü soruları araştırılıyor. Ast-üst ilişkileri sorunu benim alternatif kavramımın köşe taşıdır. Hedef alınması gereken engellerin pratik-politik perspektifi gözönüne alınırsa, genel olarak özgürleşme hareketinin bugün yüklendiği görev kesinlikle

özgür insanlar yerine düşünen karınca cinsleri, en alan bireyler yaratan koşulların tasfiyesidir. Ast-üst ilişkileri kavramı, kitle ölçüsünde bu zihniyeti üreten nesnel bir yapıya ilişkindir ve içsel olarak özgür insanları resmî anlamda ast ve üst olarak örgütleyip, onları bu şekilde ele alma gücüne de sahiptir. Bir ast derece olarak bir başkasının altında yer alan, bağımsız hareket özgürlüğünden yoksun, ya da yukardan tanınan belli bir yeterlik anlayışının çerçevesi dışında bağımsız kararlar veremeyen birisidir. O, her hiyerarşinin temel taşıdır. Ancak, eğer bu rol ona tabi olan herkesin toplumsal davranış biçimlerini belirlemekteyse, eğer tüm hayat süreci ilke olarak denetlenemez bir bütünlüğün kısmi işlevlerine göre akıyorsa, o zaman bu ast-üst ilişkisi artık astın işlevinin basit bir özelliği olmaktan çıkar, bireyin yerine getirmekle yükümlü olduğu tanımlayıcı özelliği haline gelir. Artık öznel davranışa da egemen olur ve otomatik olarak, daha geniş sorumluluk alma karşısında yeteneksizlik yaratır. Bütün sınıflı toplumlar, her egemenlik ilişkisi, ast-üst ilişkileri yaratır. Fakat Asya tipi üretimden bu yana hiçbir sınıflı toplum gerçekte —varolan— sosyalizmdeki gibi, özgür üyelerinin büyük kitlesini köklü ast-üst ilişkilerine sokmamıştır. Ast-üst ilişkileri bir sistem haline gelir ve —Andreas Hegedüs'ün birkaç yıl önce gösterdiği gibi— aynı zamanda da bir örgütlü sorumsuzluk sistemi haline gelir.

Bu olgu nerden kaynaklanıyor? Bunu açıklığa kavuşturmak için ayrıntılı olarak şunları irdeliyorum:

1) Fabrika despotizmini tüm toplum çapında yeniden-üreten ve kurallarını toplum etkinliğinin her dalında yaygınlaştıran kapitalizm dışı endüstri toplumunun hiyerarşik iş örgütlenmesi;

2) Emeğin değişik işlev düzeylerine göre ve yöneticilik gibi uzmanlaşma hiyerarşisi içinde, insanların ast-üst ilişkilerine sokulmasına bağlı olarak beliren toplumsal yapı ve tabakalaşma mekanizması;

3) Artık işçi sınıfı kavramının uygulanamayacağı dolaysız üreticilerin gözle görülür güçsüzlüğü; ve

4) Sistemin ürettiği, toplumun itici güçleri üzerinde durdurucu etkiler.

Birikim 42-43-44/41

İmgelemsel edebiyat, resmî toplum bilmin gizli tutacağı ya da sessiz kalacağı sosyolojik bilgileri sağlayabileceğinden, 1960'ların Sovyet edebiyatı üzerinde epey durdum. Birçok kitap, üretici güçlerin bugünkü gelişim düzeyinin bağlamında, devlet düzenlemesinin kısırlaştırıcılığını sergilemektedir. Hepsinde de inisiyatif üzerindeki sınırlamalara ve her şeyi cepecevre saran otoriterliğin yol açtığı kişisel çürümeye karşı çıkış gözlemlenmektedir. Ve ayrıca —bu da çok önemli— en yeni egemenlik ilişkilerinin kaynağını gözönüne sermektedirler.

Yukarıda sıralanan etmenler, ast-üst ilişkisinin ancak en gözle görülür ve yüzeysel nedenleridirler. Bundan bile varolanı çıkarmak mümkündür. Ancak bu değiştirilebilir mi? Örneğin hemen görülür ki çalışmanın hiyerarşik örgütlenmesini nesnel olarak koşullandıran şey bilgi hazırlama ve toplamanın yasalardır ve bunlar olmadan son derece karmaşık toplumumuzda yönetim ve düzenleme olmazdı. Görüldüğü kadarıyla, toplumsal farklılaşma, geleneksel sınıf ayrımının ötesinde bizzat çalışma işlevlerinin farklılaşmasını yansıtmaktadır. Dolayısıyla analizlerin bu düzeyinde, ast-üst ilişkilerine yönelik talepler, yine de gerçekçi olmadıkları gerekçesiyle kolaylıkla geri çevrilebilirler. Birçok insan, kendilerini Marksist sayanlar bile, bireylerin üst ve aşağı durumda olmalarını, varolan egemenlik ilişkilerinin sonucu değil de, nedeni olarak gösteren eski ideolojik yanıltıdan hâlâ kendini kurtaramamaktadır.

Eğer bir alternatifin kaynağını bulacaksak, analizi daha derin bir düzeyde yürütmeliyiz. Gerçekte —varolan— sosyalizme bir toplumsal formasyon olarak kendi özgünlüğünü kazandıran ve ast-üst ilişkilerinin oluşumuna yol açan değişik etmenlerin ortak belirleyicisi olarak ortaya çıkan genel üretim ilişkisini araştırmamız gerekmektedir. Temeldeki bu üretim ilişkisi tüm toplumun geleneksel iş bölümü çerçevesinde örgütlenmesidir. Başka bir deyişle temelde devletin genel örgütlenmesi öyle bir biçime bürünür ki, biz, daha açıkça belirtmek gerekirse gerçekte —varolan— sosyalizmin geleneksel iş bölümünün ve devletin ilişkilerini bulmuş oluruz. 've' burada iki ayrı etmeni birleştirmek için değil, ama iki belirleyiciyi bir tek ilişki içine çekmek

amacıyla kullanılmıştır: Geleneksel iş bölümünün ve devletin ilişkileri.

İŞBÖLÜMÜ

Bu kavramla, geleneksel işbölümünü vurgulamaktayım. Bu iş bölümü ile, Marx gibi ben de şu ya da bu eylem türleri üzerinde yoğunlaşma örneği olan uzmanlaşmayı anlatmak istemiyorum. Söylemek istediğim, çok daha önceden de belirtildiği üzere, bireylerin ve bütün hayat süreçlerinin özelleştirilmiş kısmî işlevlerin boyunduruğuna verilmesidir. Bireylerin hayatta çok seyrek olarak toplumsal varlıklar ve çok sık olarak da sadece satıcı kadınlar, şoförler, öğretmenler, mühendisler, politikacılar, generaller ve benzerleri kılığında görünmelerine yol açan şey budur. Geleneksel işbölümü ikilemi, daha aynı iş düzeyindeki kayıtlamalarla kendini göstermeye başlar ve insanları yeteneğin kompartmanlaşmış alanlarına indirger: Tuğla döşeyici ile montajcı, fizikçi ile iktisatçı arasında bir güç ilişkisi yoktur ama, her ikisinin üzerinde bütünleyici bir başka kerteye ihtiyaç doğar. Ancak, toplumsal eşitsizlikler bakımından asıl belirleyici olan, yetenek ve bilginin değişik düzeylerini ve bununla ilintili olarak eğitimin değişik düzeylerini ve bunlardan daha da az olmaksızın yönetici güçlerin hiyerarşik düzeylerini öngören işlevler tarafından oluşturulmuş dikey iş bölümüdür.

Psikolojinin açıkça gösterdiği gibi, insan yeteneğindeki ayrımlar, sürekli izlenen eylemlere bağlıdır. Akıl yürütme güçlerini, düşüncüyü geliştirmekten uzak bir işle yükümlü kişinin, daha genel konularda karar vermeye çalışması büyük ölçüde engellenmiş olmaktadır. Gerçekte —varolan— sosyalizmde demokrasiden anlaşılan halkın, yetkinleşmeleri ölçüsünde işe, planlama ve yönetime katılmasıdır. Temizlikçi kadın temizlik bezine yetkindir, politbüro üyesi ise savaş ve barış hazırlamaya.

Değişik düzeylerdeki halkı, düşünsel işlevler ve genel irade oluşumunun, bazen hattâ belirgin ve belirleyici bir biçimde dışında bırakarak, bu geleneksel iş bölümü ast-üst ilişkilerinin kendi yerli tabanını yaratır. Astın davranış biçimi, toplumsal ve politik iktidarsızlığından kaynaklanır. Etkilerini bugün de duyuran tarihî köken öncelikle günlük ve uy-

gulamalı iş ile, öncelikle kafâ işi —planlayıcı ve emredici iş— arasındaki anti-tezde yatmaktadır. Çinli filozof Mencius 2000 yıl önce «Elleri ile çalışanlar, öbürlerini taşırlar: kafaları ile çalışanlar ötekilerce taşınırlar» demekteydi. Dikey iş bölümü daha başka ara terim gerektirmeksizin devlet içine dağılmış bulunmaktadır.

Eski çağların ekonomik despotluğunda, devletin işlevi geniş ölçekli işbirliği ve toplumun toplam hayatının yönetimi ile az çok özdeşti. Marx, *Kapital*'de eski Mısırlı rahip kastından tarımı yönetenler olarak söz etmektedir. Bilmekteyiz ki, doğulu devlet bürokrasisi ve tecrasisi, başta güçlü bir kral olsun ya da olmasın topraklar ya da işçiler üzerinde özel mülk sahibi değillerdir. Sadece bir korporasyon olarak yani yönetsel ve ideolojik bir devlet aygıtı olarak mal ve emek-gücü artışının tasarrufu iktidarını ellerinde tutuyorlardı. Bu egemenlik ilişkisi, gerçekte —varolan— sosyalizmde olanın benzeridir ve bunu söylemekle yapay bir paralellik değil, üretim ilişkilerinin ana yapısındaki temel bağlantı kurulmak istenmiştir.

Bu ilkin, zaman ve tarih boyunca alınan mesele ve teknolojik temellerdeki farklılıklardan ötürü şaşırtıcı görünebilir. Ancak, burada, Marx'ın modern komünizmin, ilkel komünizme daha üst bir düzeyde bir tür dönüş olacağına ilişkin yaygın görüşünü hatırlatırım. Bu perspektifte, ilk ve en son sınıflı toplumlar, genel bir anlamda geçiş dönemleri olarak birinde sınıflı toplumun doğuşu, öbüründe son bulması şeklinde mantıkî olarak birbirlerine uyarlar. Şunu da aklımızdan çıkarmamız gerekir ki, Marx üretim tarzlarının gelişimini aynı zamanda jeotektonik (yer kabuğunun oluşumuna ilişkin) bir model ile, kademeli tabakaların üstüste yığılması ile açıklamıştır. İlkel toplum ilk biçimlenmedir. Onun üstüne ikincil ve üçüncül toplumsal formasyonlar yığılmıştır. Bu anlamda geleneksel işbölümü ilişkileri ve devlet bir ikinci formasyondur. Bunlar, sınıflı toplumun, en eski, en köklü ve en genel üretim ilişkisini temsil ederler. İlkel toplumdan günümüze kadar varan jnişten bu yana, bireylerin bütünden yabancılaştırılmasına, tümüyle sömürülmesine, bütün baskılara ana dayanak olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Bu tabakaların ancak en

üst katında, üretim araçlarındaki özel mülkiyetin egemenliği ile birlikte, üçüncül formasyonun özellikle gelişmiş sınıflı toplumları yükselir: Örneğin kölecilik, feodalizm ve kapitalizm.

BELİRLEYİCİ YANLIŞ ANLAYIŞ

Kapitalist sistemin dağılması ile birlikte tüm özgürleşmenin hemen elde edilebileceği umudunu taşıyan ilk sosyalistler, bu formasyonun göze görünür zayıflığının nihai teorik sonuçlarını çıkarmadılar. Şüphesiz onlar da, geleneksel işbölümü ve devleti yıkmaksızın, toplumsal adalet, gerçek özgürlük, eşitlik, kardeşlik olamayacağını farkında idiler. Ancak burada hiçbir özel sorun belirlemiyordu; çünkü bu sürecin kapitalist özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasıyla aynı anda ortaya çıkacağı düşünülüyordu. Oysa aradan geçen zaman içinde, özel mülkiyetle birlikte ortadan kalkan şeyin sadece üçüncü formasyon olduğu, temel egemenlik ilişkilerinin hâlâ dönemi uğraştıran bir sorun olarak kaldığı açıklık kazanmaya başladı. Tüm sınıfsal yönetimin ekonomik çekirdeği, insanın toplumdaki yerini belirleyen sonuçlarıyla birlikte, hep aynıdır: Toplumun kendi artık ürünü, başlangıçta doğrudan kendi artık emeği, kendi denetim ve kullanımından çıkarılır ve başkalarının elinde güç aracı olarak kendisine karşı yoğunlaştırılır. Bir toplumsal formasyon olarak, gerçekte —varolan— sosyalizmin özgül karakteri de, kesinlikle, sınıflı toplumların bu genel özünü indirgenebilirliğidir.

Özel mülkiyet ilişkileri, devletin işlevini, zamanla ekonomik mekanizmanın kıyılarına itti. Klasik burjuva devleti, özellikle —genç Marx'ın adlandırdığı gibi— basit bir «politik devlet» idi, bir başka deyişle üretim ilişkileri için ek bir kalkan, son analizde ekonomik bakımdan bir fazlalıktı. Oysa gerçekte —varolan— sosyalizmde devlet, genişletilmiş, bütününü kapsayıcı karakterini yeniden kazanmıştır. Burada gözlemlenen evrensel millileştirmenin yabancılaştırılmış biçiminde yeniden üretim sürecinin ve yapıcı işlevinin toplumsallaştırılmasıdır. Kapitalist olmayan devlet aygıtı, hem yönetsel üst yapı, hem de geleneksel iş bölümünün politik dışavurumudur. Toplumun mutlak ustabaşısı olarak görünür. Marx'ın zamanında Saint-Simon'cula-

rin evrensel bankası için dediği gibi 'üretimin papası' gibi çalışır. Bu durum Mephistopheles'in ast-üst ilişkileri üzerine sözlerini kaçınılmaz olarak akla getirir. «Benim gibilerin sözüne inanın: Tek bütün yalnız Tanrı için yapılmıştır.»⁴

DEVİRİMCİ POTANSİYEL VE PARTİ

Gerçekte —varolan— sosyalizmin bir toplumsal formasyon olarak analizi, bize yeni bir toplumsal ve politik devrimin, geleneksel iş bölümü ve devletin yönetimine karşı yürütülecek bir kültür devriminin gerekliliğini göstermektedir. Ancak görev, şimdiki toplumsal ilişkilerin kendi içinde, varolan koşulları yıkacak hareketin kaynağını keşfetmektir. Öyleyse, bu işi yüklenecik güçler nelerdir? En azından, bunlar var mı? Şimdiye kadar, göze çarpıcı herhangi bir biçimde görünmedikleri bir gerçek. Büyük istisna 1968'de Çekoslovakya'ydı; buna tekrar döneceğim. Şimdilik, yalnızca bir olguyu hatırlatmak isterim. O vakit, sadece potansiyelin varlığı görülmekle kalmamış, fakat bu potansiyele engel olan etmen de görülmüştü. Bu görülmeye, birkaç ay ortalıkta görülmeme yoluyla gerçekleşti. Bu etmen, genel bir özgürleştirme programı ile sahneye çıkan ancak, bugün toplumumuzdaki tüm baskıların merkezini temsil eden bir partinin yönetimi idi. Bu parti, aygıtıyla birlikte, özgürlükçü çıkarların öncü-birliğine ait olması gereken konumu işgal eder. Ve Çek Komünist Partisi, partinin temel özgürlükçü işlevini yeniden devreye sokma girişimini başlattığı an, toplumsal umudun tüm göstergeleri hemen bir araya toplaşmış, kendilerini ona doğru yönelttiler.

Buradan ampirik bir düzeyde, gerçekte —varolan— sosyalizmdeki devrimci potansiyel sorununun parti sorunu ile nasıl yakından ilintili olduğunu görmemiz mümkündür. Bu iki sorun da, şimdiki üretim ilişkileri analizinin birer halkasıdır. Hatta değişim perspektifi açısından bu ilişkilerin belirleyici, dinamik yanları ile bağlantılıdır. Başlangıç olarak bu iki soruna daha kesin adlar bulmalıyız. İlk, gerçekte —varolan— sosyalizmde genel yeniden-üretim süreci ile, kitlesel artık bilinçlilik üretimi oluşmuştur. İkincisi, partinin sosyolojik bir gerçeklik olarak önderlik rolü bulunmaktadır. Bu ikisi, üretim ilişkilerimizin yapı-

cı etmenleridir. Birinci etmen, şimdiye kadar ekonomik bir gerçek olarak pek görülmemiştir; ikincisi ise politik egemenlik alanında hep uygulanmakla birlikte, teorik olarak yeterince tutarlı bir şekilde sınıflandırılmamıştır. Bu iki etmen şimdilik birbirlerine karşıt hareket etmektedirler. Gerçekte —varolan— sosyalizm, artık-bilincin az miktarda üretildiği bir ön-birikim döneminden sonra, şimdi bu ikilem içinde durağanlaşmıştır.

Eğer değişim ögesini araştırırken, dikkatimizi bu artık bilinçlilik üzerine yöneltiyor, eğer burada ögenin çekilip alınacağı potansiyele, hazneyi görmüyorsak, o zaman yanlış ama kolay bir şekilde tarihî maddecilikle özdeşleştirilen eski teorik görenekten ayrılıyoruz demektir. Genel kural, hemen, duruma tekabül eden tarihî rolü üstlenmeye eğilimli belli bir sınıf ya da toplumsal tabakayı araştırmak olurdu. Örneğin, aydın tabaka ileri sürülebilirdi. Bunun rasyonel bir özü olsa bile, gene de yanlış bir başlangıç olurdu. Sınıflı toplumun, çözülme sürecindeki sınıflı toplumun toplumsal yapısı, sadece geriye doğru bir perspektifle, bu kategoriler çerçevesinde betimlenebilir.

Özellikle de, işçi sınıfı kavramı işe yaramaz hale gelmiştir. Kapitalizmin öte ucunda, bu kavram yalnızca gerçek iktidarı gizleme ve ona yapay bir yasallık kazandırma işlevi görür. Çalışan sınıfın kendisinin yönetime geçmesi söz konusu bile olmaz ve doğal olarak gelecekte de olmayacaktır. Aygıtın, işçi sınıfının bir tür temsilcisi olarak yönetmesi beklenemez. Ancak işçi sınıfı üzerinde yönetimini sürdürür. İşçiler adlarını verdikleri devlette, düzenli bir ordudaki erler kadar söz söyleme hakkına sahiptirler. Yine de umudumuzun kaynağını oluşturan şey, halk ve görevliler arasındaki, ya da daha açıkça kitleler ve aygıt arasındaki, analiz sonucu saptayabileceğimiz çelişki değildir. Klasik burjuva toplum kendi nasıl normal ücretli emek ve sermaye çelişkisi içinde hareket ediyorsa, gerçekte —varolan— sosyalizm de bu çelişkiyle aynı derecede normal bir şekilde yürür. Şüphesiz ki, buhranlar olmuş, gerilimin uç noktalarına gelinmiştir; ancak bunlar genellikle 1970'de Edward Gierock'ın 'Siz iyi çalışın biz de iyi yönetiriz' formülü ile işçilere seslendiği Polonya örneğinde olduğu gibi kısmen kendini

Birikim 42-43-44/44

tekrarlayan uzlaşmaları doğurmuştur. Bu yolda gittikçe başından beri varolan ikilemin yeni bir döngüsünden başka yere varmayız. Kitleler ve aygıt arasındaki çelişki doğası gereği bizi varolan sistemin dışına çıkarmaz.

YETERSİZ BİR MODEL

Daha yakından bakıldığında bunun nedeninin, böyle bir çelişkinin toplumsal durumu çok dar ve tek yanlı, örneğin devlet aygıtı perspektifinden kavranması olduğu görülür. Aygıtla ilintili olarak ve onun görüş açısından tanımlandığında, kitleler herşeyden önce resmen kabul edilmiş bilgi birikiminin, bürokratik hiyerarşideki tüm karar güçlerinin karşı yanı ve sonucu olan astlar kitlelerini temsil ederler. Politik gelişmemizi ileri iten ona çelişkinin bir yüzü —aygıtın egemenliği— bu antitezde yeterli ve tam olarak temsil edilmiştir. Aygıt kavramı, saldırgan kutup olarak, stratejik amaçlara uyacak kadar kesindir. Egemenliğini kırmak —ki bu onu ortadan kaldırıp atmakla aynı şey değildir— tarihî yükümlülüktür. Ancak, «kitleler» —«kitleler» kavramı Marx'ın evrensel-tarihî görevle donatırken proleterya kavramına yaptığı gibi genişletilmediği sürece— bu görevi tamamlayacak öge olmayacaklardır. Kanımca bugün, Marx'ın verdiği bu görevin büsbütün temelsiz ve ya verimsiz olmasa da, bir mistifikasyon olduğu görülebilir. Kendi başına hâlâ sadece bir «ast» sınıf olan işçi sınıfına «bilinç» taşıyacak ve böylece bu sınıfın önderliğini eline alacak olan devrimci aydınların rolünü yansıtıyordu. Böylece, kapitalizm-sonrası ya da kapitalist-olmayan aygıtın yönetimi, daha devrim-öncesi işçi örgütlerinde ön-biçimlendirilmişti.

Aygıt ve kitleler (kendi gerçekliklerinde, örneğin bir görevle yükümlü olmaksızın ele alınan kitleler) modelinin yetersizliği, her şeyden önce, bütünüyle «yabancılaşmış» bilinçliliğin, zorunlu iş ve bu işin düzenlenmesi sırasında emilen bilinçliliğin alanına yerleşmiş bulunmasından ve artık bilinçliliği devre dışı bırakmasından ileri gelmektedir. Ancak burada, aygıtın teoriye kendi görüş ufkunu kazandırma ihtiyacı saklıdır. Bu görüş ufku artık bilinçliliğe hiç saygı duymadığı gibi onu ürkütücü de bulur. Benim emilen bilinçlilik ola-

rak adlandırdığım şey bir yanda yönetsel işlevler hiyerarşisinde, öte yanda da, yeniden üretim sürecinin gündelik etkinliklerinde tüketilip giden psiko-toplumsal enerji harcamasıdır. Böylelikle:

1 — İş sürecini ve genel olarak hayat sürecini yönetmek için örgütlenmiş, politik bakımdan aygıtın çıkarlarını dile getiren ve daha başından beri kışkırtıcı olan iktidarını küstahça kullanan bürokratik bilgi, ve

2 — Astlığa özgü tepki ve davranış biçimleri içinde, kötü çalışma veya kölece tapınma içinde, kamu olaylarına karşı ilgisizlik veya kaygısızlık içinde dile gelen, üretim, hizmetler ve yönetimdeki soyut yabancılaşmış emek arasında bir karşılaşma gözlemlemektir. Kısacası, bunlar tek ve aynı madalyonun iki yüzünü meydana getirirler ve bu güçler bu model düzeyinde kalmakta devam ettikleri sürece, tümüyle verimsiz olan kümelenmeler oluştururlar. Bürokratik aygıt ve ast düzeyindeki kitleler bir elmanın iki yarısı gibidir.

ARTIK BİLİNÇLİLİK

Fakat, bu karşılaşmada belirleyici olan şey, bir kenara itilen, artık bilinçlilik, yani toplumsal değişimin belirleyici potansiyelidir. Artık bilinçlilik, artık zorunlu iş ve hiyerarşik bilgiye bağlı olmayan serbest psikolojik enerjinin büyüyen niceliğidir. Bir noktaya kadar bu enerji her zaman varolmuştu. Hiçbir zaman, zamanın toplumunun zorunlu ve resmî çerçevesinde empoze edilen sınıflı koşullar içerisinde bile tamamen tükenmemesi belirgin bir insan özelliğidir. Önceleri, dinler itici güçlerini insanın özsel güçlerinin bu aşkınlığından almıştı. Toplum yalnızca küçük ölçüde bir beceri, küçük bir elit ürettiği sürece, dolaysız üretim için serbest kalan zihni enerji ve yeteneğin büyük kısmını, aygıt emiyordu. Antik ekonomik despotluk biçimi, el altındaki elitin, becerileri ve yeniden-üretim yasalarının çapıyla, aslında küçük çapıyla, yakından ilintiliydi. O zamanlar, bu yetenek düzeyi dönemin egemenlik ilişkilerinin yeniden-üretimini gerektirdiği ölçülerde yaratılırdı. Madî üretimde, zihni çalışmaya çok az gerek duyulurdu.

Bugün, üretimin öznel güçlerinin bütünüyle entellektüelleşmesiyle karşı karşıyayız. Ay-

Birikim 42-43-44/45

gıt gelişim hızı üzerinde bir yük olmakla birlikte, toplum o kadar genel yetenek, soyut insan yeteneği üretir ki, bunun doğrudan aygıt-ça kullanılması imkânsızdır. Aygıtın harcanmamış artık bilinçliliği kısmen üretim dışı çalışma alanlarında dağıtmak, kısmen, şiddetle felce uğratmak ve öncelikle de basit doyumlarla oyalamak için gösterdiği sürekli çabaların nedeni budur. Bu sonuncusu, ayrıca kıvanç kaynağımız olan «ekonomik ve toplumsal politikanın birliği»nin gerçek politik amacıdır.

Gerçekte —varolan— sosyalizmde, bu artık bilinçlilik, kendi önünde özellikle duran engellere karşı, evcilleştirilmez bürokratik iktidar tekelinin engelleyici kiskançlığına karşı, yıkıcı bir güç niteliğini kazanır. Sistemli bir biçimde, bürokrasinin gerçek niteliğine, üretici güç olarak potansiyeline, toplumsal bilgi ve karar verici yetkinliğine meydan okur. Aygıt gaspını anıştıran terimlerle cevap verir, yani tüm anlamlı bilinçliliği kendisinin temsil ettiğini iddia eder. Eğer toplumda başka bir politbürokrasiden daha geniş ve daha iyi bilgi sahibi olursa, işler nereye varır? En azından herkes, görüşlerini sunup bunların «mümkün» olup olmadığını, yani mekanizma tarafından sindirilip sindirilemeyeceğini beklemelidir. Her şeyin, bürokratik kalıcılığın nihai amacına uydurulması gerekir. Sanat ve bilim, öncelikle bu iktidarı koruyan bütün organlar olmalıdır. Resmî evreni aşan her şey özellikle artık bilinçliliğin özünü oluşturan her şey ya engellenir, ya da her biri birbirinden ayrı, izole özel çıkarlar dünyasına geri gönderilir.

Yabancılaşmış iş ve aygıt baskısı ilkin belli miktar artık bilinçliliğin, boş zamanını uygun sözde doyumlara kavuşma çabalarında kullanılmasını belirler ve bunlar imkânlar el verdiğince bol sağlanır. Koşullar, sayısız insanın, gençlik dönemlerinden beri, kendine güvenini, gelişimini ve olgunlaşmasını sınırlar ve geciktirir. Bunlar, böylelikle, tüketimde, edilgin eğlencelerde, prestij ve güç tarafından belirlenen davranış biçimlerinde giderim yollarını araştırmaya zorlanmış olurlar. Giderimci çıkarların dayanağı budur. Bu kavram benim için hayli önem taşır, ilerde kültür devriminin bunun üzerindeki tepkisine yeniden değineceğim. Yine de artık bilinçliliğin

özgül karakteri en içsel eğilimi giderimci çıkarlarda değil, özgürleştirme çıkarlarında yatar. Bunlar insanın bir kişilik olarak yetişmesine, toplumsal etkinliğin tüm boyutlarında bireyin ayrımlaşması ve kendini gerçekleştirme yöneltmişlerdir. Her şeyden çok, kişinin tüketebileceği şeylerle mutlaka ilintili olmakla birlikte temelde başka bir amaçla yönelik kültürün sürekli kullanımını talep ederler. Bu amaç başka bireylerde, nesnelerde, davranış biçimlerinde, ilişkilerde ve hattâ kurumlarda gerçekleşen insan doğasının gücüdür. Bu kullanımın en yüksek amacı, tüm sınırlamalardan, ve her şeyden önce düşünce, duygu ve davranıştaki ast-üst ilişkilerinden kurtulmaktır, bireyin genel toplum hayatı düzeyine yükselmesidir. Goethe'nin dediği gibi «insanlığın kaderi ne ise, onu kendi içimde tatmak isterim.»⁸ Bilinçli biçimlerinde özgürlükçü çıkarlar devrimcidirler, ve politik programları bundan böyle genel özgürleşme koşulları için mücadeleler haline gelir.

KÜLTÜR DEVRİMİNİN SAVAŞ VERECEĞİ YER

Yaklaşan dönüşüm potansiyelini araştırmak için, kendi kapsamında bütünüyle maddeci ve sosyo-ekonomik bir gerçeklik olarak ele aldığım toplumsal bilinçliliğin yapısal analizinden hareket ettim. Aygıt, devlet şüphesiz, bir 'ideolojik üstyapı'dır ve özünde egemenlik işlevi ile yabancılaşmış bir bilinçlilik. Toplumun tüm zihni hayatı gelmekte olan kültür devriminin savaş alanıdır ve bu zihni hayat maddi varoluşla çelişmez; ağırlık merkezi bilgi ve karar olduğu için, yeniden-üretim süreci ve onun amaçları çerçevesinde yolunu çizer. Kurulması gereken şey toplumsal hayatın bütününe kapsayacak yeni yasalar ve bilim ile kurumsal çerçevesi için yeni bir düzendir.

Bundan, devrimci bir stratejinin toplumsal bilinçlilikte yer alan son derece özgül bir güçler dengesi içinde yönünü bulması gerektiği anlaşılabilir —özel üretici güçlerin, her çeşitten becerilerin devrim safına çekilmesindeki güçler dengesini de düşünebiliriz. Strateji, toplumun zihni enerjisinin dönüşümü ve harcanması yapısı içinde yönünü çizmelidir. Bu nedenle yukarıda kısaca değinilen toplumsal bilinçliliğin dört bölümünü ayırt etmiş

bulunmaktayım; ikisi emilen bilinçlilikte, ikisi artık bilinçlilikte. Görüldüğü gibi, emilen bilinçlilikte, bürokratik aygıtın çıkarları ile, kitlelerin «ast»lıktan türeyen tepkileri karşı karşıyadır, artık bilinçlilikte ise bireylerin giderimci çıkarları ile, özgürleşme çıkarları karşı karşıya gelmektedir. Gerçekte —varolan— sosyalizmin üretim tarzının çelişkilerine insanların verdiği karşılıklardan düzenli olarak ve kaçınılmaz bir şekilde doğan bu dört etmen, toplumsal ilişkilerimize özgü güçlerin politik alanını oluşturur.

Burada sorun, belirli kişileri, tanımlandığı üzere belirli bilinçlilik ayırmalarına indirgemek değildir— ya da ancak istisnai olarak öyledir. Genel olarak, her bireyin şu ya da bu ölçüde dört bölüme de katıldığı varsayımından hareket edebiliriz. Soru, amaçlar yapısında ve dolayısıyla insanların davranışlarında hangi çıkar güdülerinin o anda egemen olduğudur. İnsanların zihinleri böyle bölünmüştür. Buna rağmen, alabildiğince ve hattâ özne olarak bürokratlaştırılmış ve aygıtlı özdeş durumda olan bazı kişiler vardır ki, bunlar basit bir şekilde resmî statülerine indirgeyilebilirler. Bu azınlık dar anlamında aygıt partisi saldırının üzerinde yoğunlaştırılacağı politbürokratik gerici partidir.

Bu saldırı ancak özgürlükçü çıkarlarla gerçekleştirilebilir. Bu iki kutup arasında, zorunlu iş ve giderimci doyumlar içine çakılıp kalmış psiko-toplumsal potansiyeli kazanmak için yürütülen ideolojik bir savaş vardır. Aygıt egemen olduğu sürece özgürlükçü çıkarlar da sosyolojik bakımdan atomize olmuş demektir; o zaman bu koşullarda ast-üst ilişkilerinin egemenliği altında kalan başka bütün bilinçlilik ayırmalarının davranışsal eğilimleri ile karşı karşıya kalırlar: Yani aygıt politik iktidarını kullanarak bütün bilinçlilikleri ast derecesine indirger. Ancak önkoşulları olgunlaşmakta olan kültür devriminde egemen aygıt tam tersine izole edilir, ve bireyler zorunlu çalışmaları ya da eğlencelerinde bile bütünsel bir davranış biçimine yani bütünün içine akıllıca girme eğilimine kavuşurlar.

Özgürlükçü çıkarlar, bir araya getirilmesi ve yaklaşmakta olan dönüşümün öznesinin yaratılması için örgütlenmesi gerekli maddeyi sağlamaktadırlar. Tamamen ampirik bir

açıdan bu özne, toplumun tüm tabaka ve alanlarındaki enerjik ve yaratıcı öğelerden kişiliklerinde özgürlükçü çıkarların egemen olduğu ya da en azından önemli bir rol oynadığı —hareket biçimlerini etkilediği— insanlardan meydana gelir. Gerçekte —varolan— sosyalizmde, bu gücü biçimlendirme, ihtiyaç duyduğu dönüştürücü politik örgütü ona kazandırma görevi, aygıt yönetimine karşı mücadele verecek ve tüm ast-üst ilişkileriyle giderimci davranış biçimlerine karşı kişiliğini koruyacak olan gerçek bir komünist partisi- ne düşer.

Gerçekte —varolan— sosyalizmdeki yönetici partiler, bunun temelini sunmuyorlar elbette. Onların «önderlik rolü» bütünüyle farklı baskıcı bir içeriğe sahiptir. Tamamıyla aygıt çıkarlarına satılmışlardır. Dahası, onun militan zirvesini oluşturmaktadırlar. Devlet otoritesinin kiskanç bekçileridirler. Böylelikle yeni bir Komünistler Birliğine, özgürlükçü ihtiyaçlar için güvenilir dayanak vaadeden ve herhangi bir aygıttan daha yüksek politik ve ahlaki otorite sağlayacak bir birliğe yer bırakmaktadırlar. Komünist hareket yepyeni bir şekilde yeniden yaratılmalıdır, öyle bir hareket ki sancağına yeniden insan özgürlüğünü yazsın ve insan hayatını bu temele göre dönüştürsün.

BÜROKRATİKLEŞMİŞ PARTİ

Neden gerçekte —varolan— sosyalist ülkelerde yeni bir Komünistler Birliğine gerek duyulmaktadır? Bu soruyu cevaplamak için önce, şimdiki yönetici konumundaki partilerin üstlendikleri önderlik rollerinin nelerden oluştuğu ve yönetici partileri, özgürlükçü çıkarlarla nasıl karşıt bir konuma girdiklerini bulmak gerekmektedir. Konunun özü, devlet mekanizması, 'etatizm' ile aralarında mesafe bırakmayan bürokratikleşmeleridir. Yetkili temsilcilerin kendilerini 'büro üyeleri' ve 'sekreterleri' olarak tanıttıkları böyle bir egemenlik biçimi daha görülmemiştir. Yalnız bu sıfatlar bile partinin yaşayan gövdesinin kendi bürokrasisi tarafından ezildiğini göstermeye yeter. «Devletin büyüyen rolü» diye durmadan anlatıldığı gibi parti aygıtı kendi sonsuz yeniden-üretimini koşulunu kutsamaktadır. Devletin tanrılaşmasını bir zorunluluk haline getiren şey, devletin kendisinden çok, par-

tinin kendisinin verili varoluş biçimidir. Politbüro işlevlerinin biraz daha genişletilmiş biçimi demek olan Merkez Komite aygıtına kadar bütün parti yapılarında, devlet düzeylerinin ve öteki bürokrasilerin bütün dallarının sıkıştırılmış biçimde kopya edildiği görülür —ayrıca, istisnasız bütün toplumsal hayat dalları da, hükümet aygıtında ve resmî «toplumsal örgütler»de kopya edilmiştir.

Parti aygıtını açıklamak için, içinde bulunduğumuz durumun kökeni hatırlanmalıdır. Leninist proletarya diktatörlüğünün işleyiş kavramı kitlelerin eylemlerine dayandırılmıştı. Parti enerjisinin «aktarımı» denilen şey öncelikle devlet kanalıyla, baskıcı biçimde değil, sendika ve öbür toplumsal örgütler yoluyla, eğitici bir biçimde yürüyecekti. Özellikle sendikalar yalnızca sosyalizm için okullar olmakla kalmayıp, aynı zamanda devlet iktidarının bürokratik yozlaşmasına karşı mücadele verecek araçlar olmalıydılar. Ne var ki ne öyle oldu, ne de böyle olabildiler. Rollerini öylesine zayıfladı ki, 1970'den beri Polonya'daki durumun tekrar tekrar gösterdiği gibi, bu zayıflık devlet mekanizması için bile tehlikeli hale geldi. Lenin'in hayatı boyunca bile gerçek aktarım devlet aygıtından geçmişti. Ve şimdi, aşağıdan gelen bir gücün yapılan yanlışları düzeltme imkânı ortadan kalkınca, partinin, devlet aygıtındaki bürokratik yöntemlerin otomatik işleyişinden ileri gelen yozlaşmasını önlemek üzere devlet üstünde nasıl bir denetim mekanizmasının kurulması gerektiği sorusu ortaya çıkmaktadır. Şimdi, çözümün devlet aygıtı üzerinde parti aygıtı olarak yer alacak bir başka bürokrasinin kurulmasında olduğu söylenmektedir. Bunun da tepesinde, politbüro biçiminde **de facto kendi kendini yenileyen** bir kuruluş yer almaktadır. Bu önderliğe kabul edilecek yeni üyelerin kim olacağı, daha önceden oraya yerleşmiş bulunanlar tarafından hattâ bunların hepsine bile sorulmaksızın saptanır. Bu «komünistler» politbüro içindeki rütbe derecelerine göre, içerdeki oturma düzenlenmesinde kendilerine öncelik tanıyıcı sıralamalar sağlayacak kadar ileri gitmekten çekinmezler.

Politbüronun diktatörlüğü, bürokratik ilkenin kendi kaderine uygun bir abartıdır, çünkü ona boyun eğen parti aygıtı, kilisevari bir hiyerarşi ile devlet üstünde devletin bir tek

kılıfa bürünmesidir. Yapının bütünü yarı teokratiktir. Çünkü buradaki politik iktidarın özü —icra ve polis güçlerinin olağanüstü buyumesini saymazsak— mânevî bir iktidardır ve sürekli engizisyon eğilimi ile parti kendisi aslında, siyasî polis görevini üstlenir. Devlet iktidarının çekirdeği olarak parti aygıtı teokratik devletin laikleşmesini temsil eder. Antik çağ teokrasilerinin çöküşünden bu yana maddî ve mânevî otoriteler hiçbir zaman bu şekilde tek elde toplanmamıştır. Bir yanda devlet otoritesi ve ekonomik kararları verme gücü ile öbür yanda da ideolojik tekele sahip olma iddiası arasındaki kurumsal özdeşlik, ayrıca da, tabandan tepeye kadar, politbüro ve aygıtını denetleme imkânsızlığı, varolan sosyalizmin başlıca politik-ekonomik sorunudur. İlk ağızda kesilmesi gereken Gordion düğümü budur.

Aygıt kendi dayanılmaz varlığına karşı gösterilen herhangi bir toplumsal tepkiye karşı gözlerini kapar. Bu körlük, aygıt içinde en önemli kişilerin taktıkları gözlüklerin de çok ilerisine varmaktadır. Günümüzün parti örgütü, yalnız toplum için değil kendi kullanımı için de etkin olarak yanlış bilinç üretir. Toplumsal bilgi sürecinin gelişmesine imkân verecek bir toplumsal yapı olması gerekirdi. Halkın tüm düşünen öğelerini içinde barındıran bir sistem olması gerekirdi. Bunun yerine, aygıtça sergilenen ideoloji, bir sürü kör noktaları olan gölgeli ve bulanık bir merceğe gibi kendini toplumsal düşünce ile gerçeklik arasına koyar. Bu merceğin nasıl yapıldığı yetiştirdiği, nasıl ayarlanıp, çevrildiğini bilemeyen kitleler, aleti kullanmaktan vazgeçmek zorunda kalırlar. Ve gerçekten vazgeçerler: Resmî dua değirmenleri ilk kutsal dizeleri öğütmeye başlarken, «düş.neyi kapatırlar».

Fakat buradaki trajedi, bu durumda farklı herhangi bir bilgiden de bütünüyle umutlarını kesmiş olmalarıdır, çünkü toplum bunun için alternatif bir yapıya sahip değildir. Daha da kötüsü: Kitle iletişim araçları ve eğitim sistemi yoluyla aygıtın uyguladığı denetim sayesinde bürokratik merkezîyetçilik çanğına ve onun kutsallar kutsalı politbürosuna en iyi nüfuz edebilecek teori, yani devrimci Marksizm, hâlâ, parti bürokrasisi tarafından gasp edilmiş olduğu için, kitleler bu

Birikim 42-43-44/48

teoriye karşı da güvensizlik duymaktan kendilerini alamazlar. Teori nasıl sunulursa sunulsun, halk bu teorinin varolan parti egemenliğini haklı göstermek için yaratıldığı inancındadır. Parti, engizisyon türünden bütün güçlerle donanmış olduğu halde, aynı zamanda da geçmiş çağlarda mânevî iktidarsızlık diye tanınan şeyden ötürü horlanır. Doğal olarak, Batı'nın iletişim tekniklerinin yeterli olduğu yerlerde, ideolojik kitle üretimi böylelikle ortaya çıkan ideolojik boşluğa gürül gürül akar.

NEDEN YENİ BİR PARTİ GEREKLİDİR?

Böylece, politik, ekonomik ve düşünsel karar verme gücü için bir tekelin kurulmuş olması, partinin toplumsal göreviyle varlığının politik-örgütsel biçimi arasında üstesinden gelinmez bir çelişkiye yol açmıştır. İç yapısı ve devlet üstü bir aygıt olarak yol gösterici rolü, sistemimiz içinde insanlığın daha fazla özgürleşmesi yolundaki gelişimi engellemektedir. Parti, temsil etmek üzere sahneye çıktığı düşünceleri yok eder. Komünist hareketin sürekliliğini yaşatan bireyler bırakmakla, bu sürekliliği yok eder. Fiziksel varlığıyla, daha öte dolap çevirmesine gerek kalmaksızın, varolan parti aygıtı, parti düşüncesi ve herhangi kişisel parti inancının mezar kazıcısı olmaktadır. İnalarak ve karakteri gereği komünist olanlar parti üyeleri olarak bir fazlalık haline gelir. Dahası, eğer aygıt onları bürokratlar yapmayı başaramaz, kendiyse bütünleştiremezse, normal, her şeyi ile dışsallaşmış «parti hayatı»nı zedelerler ve parti dirliği için birer tehlike olurlar; bundan dolayı mekanizmayı onlara karşı tetikte bekletmek akıllıca bir iş olacaktır. Böyle bir partide, komünistler kendilerine ve halka karşı örgütlenmişlerdir. Bu tip bir partinin, tarihi olarak, gelişmiş, gerçekte —varolan— sosyalist ülkelerde, bir fazlalık olduğu ve bunun için tasfiye edilmesi gerektiği üzerine daha öte analize gerek yoktur. Enkazı üstünde temelden değişik bir işlevi öngören yeni bir örgüt, Komünistler Birliği diyebileceğimiz bir örgüt kurulmalıdır.

Bu şekilde, «komünist parti öldü», «yaşasın komünist partisi» derken, partinin her zaman için ve her türlü koşulda varolacağı yolunda metafizik bir zorunluluğu kasetmiyo-

rum. Demek istediğim, partinin toplumsal değişim aracı olarak ve belirli bir durumda, tamamen somut bir görevi olmasıdır. Aynı zamanda, tek bir partiden, eskisi karşısında yer alan yeni bir tek partiden söz etmemin de gerekçeleri vardır.

Eski işbölümünün kişilerin kendi içlerine yeretmiş son köklerine kadar üstesinden gelinmedikçe, insanın özgürlüğü ihtiyaçları ile varoluş koşullarının düzenlenmesi için gerek gördükleri aygıt arasında bir çelişki zorunlukla varolacaktır. Bu durum kendini kabul ettirdikçe, bu aygıt bir devlet, temelde bir baskı aracı olacaktır. Proto-sosyalist bir toplumda komünist bir partiye duyulan tarihi ihtiyaç bu çelişkinin varolmasından başka bir nedene dayandırılmaz. Öyleyse, partinin en köklü teması, toplumla devlet arasındaki ilişki, devletin topluma yeniden girişi perspektifidir.

Benim açımdan, kapitalist olmayan yolun tüm değişkenliklerinde gözlemlenebilen tek birleşik bir partiye olan eğilim, bu yapının kendine özgü doğasına ve özellikle bu devlet ile toplum arasındaki ilişki olan kendi egemenlik sorununa bağlıdır. Eğer tüm toplumsal örgütlenme genel bir devlet sistemi olarak anlaşılırsa, birden fazla partiye açıkça gerek yoktur. Eğer genel çıkardan ayrı ve ona karşı birçok dar ve sınırlı özel çıkar olarsa, ancak o zaman böyle bir çoğulculuğa gerek duyulabilir —genel çıkar başlangıçta ne kadar yabancılaşmış bir biçimde ortaya çıkarsa çıksın. Özel çıkarlar, politik partiler kanalı dışında başka bir yoldan haklarını elde etmelidirler ve bunun için de kısıtlanmamış söz hakkına sahip olmalıdırlar. İşçi sendikaları buna bir örnek olarak gösterilebilir.

Yine de, kapitalist-olmayan ilişkilerinde ideal-tipik bir tarzda belirlenen partinin birliği (bir tekliği), sadece diyalektik bir süreç olarak anlaşılabilir. Eğer parti, devrimden sonra, şimdiye değin değişikliğe uğramamış, ya da pek az değişmiş bir toplumun üst yapısı olduğunu; kendisinin yeni düzenin geçici larva biçimi olarak varolduğunu ve içinde yer ettiği toplumun kavranacak ve aşılacak bir üst yapısı olduğunu unutursa, artık birlik durumunu koruyamaz, parçalanır.

Ama öte yandan, kendini kurumların bir

Birikim 42-43-44/49

dizi yerinde ve başarılı yeni uyarlanmalarını başlatacak ve buna öncülük edebilecek şekilde örgütleyebilmeyi başarır, bırakın birlik-bölünme-birlik diyalektiği üstü örtülü olarak sürsün, bırakın tek partinin sürekliliği sağlansın! (yönetici personelinde hiçbir zaman bir süreklilik olmasa da). Ancak bilinmelidir ki, politik bir yapı, gerçekten öbürünün yerini alıyorsa, bu, filanca izole kurumda küçük reformlar ve «yapısal değişiklikler» gerçekleştirmek için değil, daha sonraki ekonomik dönüşümlere yardımcı bir kaldıraç görevi görmek üzere almaktadır. Toplum bu karar için çok fazla bekleyemez. Toplumun tümünün örgütlendiği koşullar altında genel özgürleşmeye doğru bir ilerleme olması için bir partinin varlığı gerekmektedir. Dolayısıyla varolan parti bu görevi yerine getiremeyeceği anlaşıldığı anda dağılıp parçalanmalıdır — ana görevi eski iş bölümünü ve onunun belirtisi olan **Etatist**-bürokratik devleti yok etmektir.

Böyle koşullar altında kendiliğinden oluşmaya başlaması gereken muhalif gruplaşmalar eskisinin yanında, yeni bir parti olmaya ya da daha açıkçası bir parti olarak kalmaya çabalamaz. Aslında hem özne ve hem de nesnel olarak, yeni bir program ve yenilenmiş bir içyasa çerçevesinde birliği yeniden kurmaktan başka bir amacı olmamalıdır. Çatlak, tarihî süreçte bir geçiş anıdır, parti düşüncesine karşı değil, aygıtına, partinin, parti aygıtının bir cisimleşmesi olan devletle içli dışılığına karşıdır. Toplum aygıtta donup kalmayan yeni bir önderliğe tekrar kavuşmalıdır. Önderler toplumda yaşamalı ve onun güncel çalışmasına katılmalıdır.

YENİ PARTİNİN GÖREVLERİ

Gerçekte —varolan— sosyalizmin ilk evresinde, parti devletin ve aygıtın yardımı ile toplumu devindirdi ve bunda belli bir noktaya kadar başarılı oldu. Şimdi bir yanda devlet ve aygıt, öte yanda da toplum arasında yeni bir işbirliği ihtiyacı var; bu da, toplumda depolanmış gereğinden fazla yeni bilincilik temeline oturtulmalıdır. Eğer partinin şimdiye değin oynadığı devlet üstü aygıt rolüne neden olan, bürokrasiye tabandan gelmesi gereken denetim eksikliği ise, sorunun bir tek çözümü vardır: Parti kendisi, politi-

kasının merkezi olarak bürokrasi üzerinde —devlet aygıtı üzerinde— toplumsal güçlerin doğrudan denetiminin mekanizmasını kurmalıdır. Bu toplumsal güçler öylesine şekillendirilmelidir ki, özerk güçler olarak yoğun bir şekilde aygıtlı karşı karşıya gelmeler ve onu aşamalı uzlaşmalara doğru zorlayabilmelidirler. Bu da komünizmin bir kitle hareketi olarak örgütlenmesini gerektirir. İlke olarak, bu bir toplumsal güç ayrımı, devlet ile toplumsal güçler arasında aşamalı bir diyalektiğin yerleşmesi anlamına gelir. Komünistler çelişkiyi hükümet aygıtına kendileri sokmalıdır. Sonuç, eşitlemenin **etatist** yanının yavaş yavaş etkinliğini yitireceği düzenlenmiş bir ikili iktidar durumu olacaktır. Ya **etatizm**e sıkı sıkıya sarıl, ya da kültür devrimine yönel —varolan iki alternatif bunlardır.

Parti, kendini bu durumda koruyup ispatlamak için, şimdiki halinde kaldığı süreçte hiçbir zaman ulaşamayacağı bir şeyi, ideolojik hegemonyayı ele geçirmelidir. Bunu yapması için, devletin üstünde bir aygıt gibi değil, ama toplumun gelişiminin tüm sorunlarının bilincinin içinden dolayımıldığı bir kolektif aydın gibi örgütlenmelidir. Kolektif aydın kavramı Antonio Gramsci'den kalmaz. Gramsci'nin hareket noktası, partinin ideolojik otoritesinin doğrudan doğruya düşünsel üretiminin niteliğine, içinde toplumsal gerçekliği yansıtan ve değişim doğrultusuna yön veren model barındıran kavrayış ve harekete geçirme gücüne dayandığı şeklinde idi.

Dolayısıyla, Komünistler Birliği partinin şimdiye kadar örgütlendiğinden daha başka bir biçimde örgütlenmelidir. Örgütsel yapı birliğin temel etkinliğinin karakterine uygun olmalıdır. Bilgi alanında başarılı çalışma önemli haberlerin hepsinin tüm katılanların katkılarına açık olmasını gerektirir. İlgili kişilerin kişisel etkinliği temeli üstünde, araştırmaların yatay, hiyerarşik olmayan koordinasyonunu gerektirir; son olarak değişik yorumların serbestçe tartışılmasını ve bunları doğrulama ya da çürütme gücüyle donanmış resmi otoritelerin değerlendirmesinden bağımsız olunmasını gerektirir. Eğer komünistler örgütü bu şekilde, politik anlayışın ve karar vermenin toplumsallaştırılması işlevini yük-

lenecekse, karşılanacak ilk koşul, yönsemleri antagonist olmayan bir toplumun gerçek güçlerine açık bir parti olmaktır. Her türünden dışlayıcı sekterlik, kapalı ve mühürlü kapılar ardında yürütülen her çeşidinden gizli iktidar pazarlığı, emek ve kültürün tüm yayan verimli öğelerinden yararlanmayı engelleyecektir.

Eğer üst-üst ilişkilerini tasfiye etme görevi doğru konursa, parti içinde yeralan kişiler, Rus gerçeğine uygunluğundan dolayı Lenin'in Kautsky'den aldığı ve proletarya disiplini diye adlandırılan şeye duyulan özendirilmeden kendilerini kayıtsız olarak kurtarmalıdır. Zamanında Lenin'in vurgulamış olduğu, askerî örgütlenme yeteneği, ve çalışan kitlelerin verilen emirlere boyun eğmeye, üstün uzak görüşe ve politik bir kurmayın aydın gücüne boyun eğmeye hazırlıklı olmaları idi. Lenin, o sıralar Rosa Lüksemburg tarafından işlenmekte olan fabrika disiplini ile parti disiplini arasındaki karşıtlığı ortadan kaldırmış bulunuyordu. Şimdi bile yalnızca yönetimde değil, ama parti içinde de etkin bir örgütlenmenin bir aygıt ve disiplin gerektirdiğini belirtmeye gerek yoktur. Ancak, komünistler örgütleri içinde bir yanda değerler, amaçlar, politikanın yolları ve biçimleri üzerine tartışma, öbür yanda da aygıtın politika tesbiti alanı arasında varolan güç ilişkilerini tersine çevirmelidirler. Devlet aygıtının, yönetim ve hizmet aracına dönüştürülmesi süreci ancak, eğer bu parti içerisinde başlar, eğer sekreter ve sekreterliklerin parti üzerindeki hegemonyaları kırılırsa, harekete geçebilir. Komünistler politikalarını parti aygıtının belirleyiciliğinden kurtarmalı ve aygıt üstünde kolektif hükümlerliklerini sağlamalıdır. Her komünist gerektiğinde disiplinli bir üye rolünden sıyrılıp, vicdanî bir karar verebilmelidir.

Tüm bunları bir araya getirirsek, denilebilir ki, parti kendi manevî yenilenmesi için bütün kurumsal varlığını ortaya koymalıdır. Bugün, bir Komünistler Birliğine karakterini kazandıracak bir dizi antitezi sıralamak istiyorum. Şunlar gerekli: 1) Eski ve çok dar anlamında işçi sınıfı partisi değil, ama bilincleri özgürleşme ihtiyacı ve çıkarlara uyarlanan tüm toplumsal tabaka ve gruplardan meydana gelen halkın tamamının bir bileşimi; 2) otoriter ay-

dınların, kendilerinden menkul seçkin önderliğinin «üye» etiketi taşıyanları kibarca yönettikleri türden bir kitle partisi değil, aynı düşünce birliğine sahip, örneğin aynı sorunların çözümü ile ilgilenen ve herkesin eşit yerlikte sayıldığı bir bireyler topluluğu; 3) Toplumdan kopuk, herşeyi «en iyi bilen»lerini sekter bir örgütü değil, ama topluma kapılarını açmış, ve aynı doğrultuda uğraş veren herkesin katılabileceği devrimci bir topluluk; 4) Gerçekteki devlet aygıtını dışardan ve yu-kardan yönlendirip, denetim altında tutan devlet üstü bir örgenlik ve yönetim değil, ama halkın tüm karar doğurucu işlemlerde denetim yetkisi kazandıracak, tabandaki tüm grupların bütünleşmiş eylemlerindeki ideal esin kaynağı; 5) Kalıcı yapıyı koruyup yayacak, bürokratik kararları yürürlüğe koyacak sadık bir ordu değil ama, Gramsci'nin toplumun tüm çıkarları ile demokratik iletişimde, değişim için çoğunluğun genel kanısını yaratıp uygulayacak bir kolektif aydın diye adlandırdığı. Bu Komünistler Birliğinin ana işlevi, toplumu kültür devrimine öylesine çekmektir ki, toplum plânlı, —ancak henüz uyarlanmamış— pratik bir değişimden, dolayısıyla, karşı konulmaz olumlu gereksinmelerin doğurduğu bir değişimden geçsin.

EKONOMİK ALTERNATİF

Şimdiye kadar söylenenlerden, gerçekte—varolan— sosyalizmde geniş ölçüde özgürlükçü eğilimlerin var olduğu varsın çıkarabilirsek; ve bu eğilimin yeni bir Komünistler Birliği biçiminde örgütlenmesini zihnimizde canlandırırıyorsa, o zaman genel bir özgürleşme ve kültür devriminin eylem programı için ekonomik bir strateji sorusu temel sorunumuz olacaktır. Ast-üst ilişkilerinin ve yarı-bancılışmanın kaynağını kurutmak için politika bir devrimden de fazlası gerekmektedir. Gerekli olan radikal bir ekonomik alternatiftir. Bu ekonomik alternatif, varolan ilişkilerin kitlelerin hay ve tavırlarına derin kökler salmış olduğu gerçeğini dikkate almalıdır. Bu öncelikle, kitlelerin giderimci ihtiyaçlarını karşılamak için kavramsal olarak iyi silahlanması gerektiğini gösterir; böylelikle kitlelerin özgürlükçü süreci geçişini engellenmesinin önüne geçilmiş olur. Marksizm insanlığın uyşukluğu ve bo-

yun eğmişliği görünürde ve hatta bazan gerçekte özgür olma isteksizlikleri üzerine ağıtlar yakmak demek değildir. Baskı altında en çok tutulanlarla dayanışmayı, daha az gelişmiş, handikaplı ve ayrıcalıksız tabaka ve grupları ayağa kaldırmak için bütün güçlerin bir araya toplanmasını öneren etkin, Prometheus'vari bir tavrıdır. Bir şey açıktır. Eğer özgür bireyselliğin olgunlaşma koşulları —ve bunlar ekonomik ve politik sürecin belirgin olarak saptanabilecek gerçekleridirler— herkes için yaratılmazsa, tüm özgürleşme tamamlanmadan kalmış ve böylelikle bir kere daha yalan olup çıkmış demektir. Bu, böylece iki evreli bir programı gerektirir. Amacımızın kapsamına, yani üyelerinin herbirinin özgür gelişimini güvence altına alacak bir toplumun nasıl örgütlenmesi gerektiği sorusuna dönmekten önce, o doğrultuda hareket etmenin öngerektirdikleri üzerine pratik-politik bir biçimde düşünmeli, ve tüm stratejiyi, izlenecek yolun genel çerçevesi olarak geliştirmeliyiz. Bundan dolayı, ilk sorun şöyle belirmektedir. İnsanoğlunu varolan uygarlık biçimine bağlayan giderimci çıkarlar nasıl nötrale edilebilir?

Cözüm doğal olarak amacın nasıl kavran-
dığına bağlıdır. Kültür devriminin iki aşaması mekanik olarak birbirini izleyemez. Bütün-
nüyle yeni tip bir ekonomik yeniden-üretim
doğru yönelmelidir; sadece çevre ve kaynak sorunlarının bunalımlarından ötürü değil, ama aynı zamanda, giderimci doyumlardan çekiciliğine yönelten gerilimi yumuşatmak için de böylesi zorunludur. Büyüme yarışı insanların ve halkların maddi hayat standartlarındaki eşitsizlikleri abartır ve bu yüzden giderim ihtiyaçlarını artırır. Daha çok üretildikçe, yerine giderim için daha çok istenir, sahip olunur ve tüketilir, ve daha fazla psikolojik enerji soyut iş ve giderici eğlencelerde sıkışıp kalır; dolayısıyla özgürlükçü güçlerden eksilmiş olur. Maddi doymazlık daha ileri gelişmenin getireceği özgürlüğü engellemekte, zorlamaya dayanan düzenlemeler getirmekte, ve topluma bir üvey anne özelliği kazandırmaktadır. Eğer maddi ihtiyaçlar patlamasına dur denilmezse, komünizm sadece ekonomik açıdan değil, psikolojik açıdan da imkân dışı olacaktır. Marx komünizmin bolluk gerektirdiğini söylediğinde, ilk anda demek iste-

diği, geçim araçları, zorunlu maddeler fazlası idi. Endüstrileşmiş ülkelerde, üretim ve ihtiyaçların itici diğlektiği vurgularını eğlenme ve gelişim araçları alanına kaydırmıştır. Sahip olma, kullanım ve tüketim isteği ve zorlaması, daha çok üretme kavgasını sürekli kılmıştır; bu gidişle bundan yüzyıl sonra bile komünizme geçemeyecek kadar yoksul oluruz. Ancak, kapitalist büyüme dinamiğinin cehennem döngüsü artık kırılmalıdır.

Pratik iktisadi politika açısından karşılaşılan ilk sorun böyle bir yarma hareketini başlatacak işin nasıl sağlanacağı sorusudur. Bu tür doyumlara duyulan kitlesel ihtiyacın ucunu köreltmek için ne yapılabilir?

Bu ihtiyaç, imkânlar elverdiğince, ama aynı zamanda da ucuz bir şekilde doyurulmalıdır. İlk ağızda bir dizi yakın vadeli tedbir alınıp birtakım şeyler «lağvedilebilir». Bunun gerekçesi ve ortak paydası toplumsal adalet özlemine verecekleri cevap olmalıdır. Bu olumsuz tedbirler bundan ötürü kendileri dışında daha ileri eylemleri gerekli kılarlar. İkinci, tüm açık ve gizli, kutsallaştırılmış ve kutsallaştırılmamış biçimleri ile yukardan gelen bütün bürokratik yozlaşma durdurulmalıdır. Buna dahil olarak, gelir ölçeğinin daha üst basamakları sınırlandırılmalı, görevliler aygıtının maddi, toplumsal, tıbbi, kültürel ve başka ihtiyaçlarını gidermek için yapılmış bütün özel düzenlemeler kaldırılmalıdır. Bunlara küçük burjuvaca nişan ve madalya dağıtımının ve bununla ilintili olarak tüm ödeneklerin sona erdirilmesi de eklenebilir.

İkinci olarak, iş normları ve parça ücretler terk edilmelidir. İlke olarak, kurbanlarına karşı haksızlığından ötürü, bazı işçilerin 'süper verimli' görüldükleri durum, başkalarında protesto ve savunma tavırlarını körüklemekte, teknoloji ve makinelerin optimal işlevini bozan manevralara yol açmakta; nitelik ve ham madde yönünden pahalıya gelmekte; işçilerin daha verimli iş arkadaşlarına karşı katılımlarına yol açmakta; hastalık sayısını artırmakta; bireysel kapasitenin kesin ölçümünü engellemekte ve benzeri durumları yaratmaktadır. İş normları ve parça ücretleriyle ilgili çıkar çatışmalarına yatırılan ya da bunlarca saptırılan psikolojik enerjinin toplamı, üretici güçlerin gelişiminde kullanılamaz

olur; hem etkin, hem edilgin biçimde, bu gelişimi engeller.

Üçüncü aşamada gerekli olan, toplumun tüm yöneten ve aydın personelinin, basit maddi üretim işinde ve aynı zamanda başka alanlarda, plânlı, dönemsel katılımıdır. Bunun için düzenli ve görece sürekli bir iş ortaklığı ilişkisi yaratılmalı ve uygulamada esnek olmalıdır, çünkü ikinci çalışma alanının seçimi kişinin etkin katılımına bağlı olmalı, yalnızca kuramsal yarar açısından düşünülmemelidir. Bunlar gerçekleşirse —başka tür-lüsü zaten olamaz— eski ve hâlâ varolan işbölümü temelinde genellikle yönetimsel ve yaratıcı işleri yapmakta olanlar, toplumumuzda emeğin ve eğitimin dağılımındaki toplumsal eşitsizliğin neden ve sonuçlarıyla sürekli olarak yüzyüze gelecek, bu toplumdaki kendi konumlarını da bir doyum biçimi olarak idealize edemeyeceklerdir.

Son olarak, tabanda uzun vadeli tartışmalar sonucunda ücret yapısında ciddi bir düzeltme gerekmektedir. Şimdiki durumda sayısız oransızlıklarla çarpıtılmış bulunan ücret sisteminin adil bir hale getirilmesi, aynı zamanda gelir eşitliğine doğru atılmış bir adım olarak düşünülmelidir. Çünkü gelecekte, kültür devrimi gerek gelir dağılımında verimlilik ilkesinin genel geçerliği, gerekse verimliliği sağlamak için maddi teşviklerin geçerliliği konularında soru işaretleri yaratacaktır. Toplum içinde tüketimin niteliğinin standartlaştırılması, nicelik ilkesinin, psikolojik doyum için tüketimin ötesine geçmenin bir koşulu olacaktır.

DÖNÜŞTÜRÜLMÜŞ İHTİYAÇLAR YAPISI

Böylelikle, kültür devrimi kavramının ilk aşamasındaki amacı, en geniş nicelikteki psikik enerjinin giderimci davranış biçimleri, karmaşasından uzaklaştırarak bu enerjiyi ihtiyaçlar yapısının radikal bir biçimde yeniden inşası doğrultusunda akıtmaktır. Toplumsal çıkarlar arası çatışmanın ağırlık merkezi, böylece kültürden yararlanma koşulları ile yer değiştirecektir. O zaman bu değişik bir tüketim yapısını da birlikte getirecektir. Sakte doyuma yönelik ihtiyaçların ikincil bir konuma itilmesi için, daha uzak ve geniş perspektiflere doğru bir atılım yapmak gerekir. Komünist üretim hedefi, gerçek bir olgu ola-

rak toplumun bağlantılarını belirleyen özgür ve zengin bir bireysellik yaratmaktır. Bunun ilk ölçüsü, kişinin toplumsal bütün ile etkin bir ilişki kurabileceği verili bir kültür düzeyinin gerektirdiği bireysel bilgi, duygu ve davranış nitelikleridir. Toplumsal hayatın yasaları tüm genel etkileşimi kendilerine konu edindiklerinden, koşullar bu düzeye erişmeyi engelliyorsa, bireyler de tam olarak gelişemezler. Ayrıca bu özgür ve zengin bireysellik, aynı anda, bireyin eylem ve ilişkilerinin kapsamlılığına bağlıdır. Bunun için, özgürleşme koşullarını dikey işbölümünden bütünüyle ve yatak işbölümünden mümkün olduğunca gerçekleştirmeliyiz.

Bu anlamda, insan öznelliğinin gelişiminin nesnel koşullarını yeniden biçimlendirmek için, kültür devrimi öncelikle herkesin değişik işlev düzeylerindeki eylemlerden eşit pay alması ve zorunlu işleri yüklenmiş kişilerin eşit toplumsal değerlerinin güvence altına alınması gerekir; artık hiç kimse özel, kısıtlı ya da ast düzeyinde bir işleve hapsedilmeyecektir. Kişinin kendisini geliştirmesine elverişli olan etkinlikler kimsenin tekelinde olamaz; buna izin verdiğimizde bunun karşılığını, yani öbür bireylerin önceden-programlanmış biçimde az gelişmişliğe mahkûm edilmesini de kabullenmemiz gerekir. Bu eşitsizliğe bir son verildiğinde sömürünün en son biçimi de ortadan kalkar.

Bu bir zorunluluksa, bundan bir başka zorunluk çıkar: Toplumdaki herkes, en yüksek «üniversite» düzeyinde, toplum ve sanatları, doğa ve teknolojiyi içeren bir genel eğitime kısıtlamasız katılabilirdir. Eğitim düzeylerine göre ayrılan tabakalara ve toplumsal bakımdan sorun çıkaran her türden uzmanlaşmaya karşı getirilecek alternatif budur. Uzmanlaşma ikincil bir yere konmalıdır. Bin yıllık ataerkil başarı—kazanma— toplumu geleneği yerine, kültür devrimi çocukların durumunu ve toplumsallaşma sürecini öylesine biçimlendirmelidir ki, yetişen kuşakların ezici çoğunluğu gelişmeye hem bilinçli olarak hazırlansın, hem de gelişmek için gerekli yeteneği kazansın. Böyle bir eğitsel işleyiş, şüphesiz içinde ürün verebileceği genel bir pratiği gerektirir. Herşeyden önce, bireylere göre ayrı tiplere ayrılan özerk grupların etkinlikleri temelinde, topluluksal bir yaşayış-

şın yeniden kazanılmasını gerektirir; çünkü ancak bunların çatısı altında, doygun insan ilişkisi kristalleşebilir. Modern dünyanın çalışma-zamanı, okul-zamanı, aile-zamanı ve boş-zamanları gibi katı hücrelerinde izole olmuş ve tikelleşmiş insanları, toplumsal mutsuzluk ve toplumsal yeteneksizliğin en derin kaynağını oluşturmaktadır.

Belirleyici politik gereklilik, genel bilgi ve karar verme süreçlerinin toplumsallaşması ve aynı zamanda demokratikleştirilmesi, bunların her tür hiyerarşik aygıtın dışında ve üstünde yer almasıdır. Toplumsal değerler, amaçlar, yollar üzerine başkaları ile iletişime katılmakta kesin özgürlük bir politik pratik haline gelmedikçe, insanın özgürleşmesine yönelik hiçbir ilerleme kaydedilemez. Ne zaman ki bu özgürlük öngörülür, o zaman kültür devrimi için gerçekleşebilir bir ekonomik strateji çizilebilir. Bütün ekonominin yeniden programlanması için, eğer bir toplum, ulaştığı kültür düzeyinde, üyelerine, basit ihtiyaçların görece güvenilir doyumunu sağlayabilecek derece endüstrileşmiş ise, ekonomik planlama, yavaş yavaş ama belirli biçimde, insanın toplam gelişimine ve mutluluk için olumlu imkânlarının yaygınlaştırılmasına öncelik verecek biçimde yeniden yönlendirilmelidir. Gerek üretimin, gerekse iş üretkenliğinin büyümesi pratikte kaçınılmaz ekonomik zorunluluklar olarak kutsallıklarını yitireceklerdir. Ama bu da, sıfır büyümenin kurallaşacağı anlamını taşımaz, sadece nicel ölçüt üstün konumundan indirilir. Toplumsal çerçeve artık yanlışlığı anlaşılmış birtakım kıtlık ve yoksulluk önyargılarına göre düzenlenmemelidir. Bu demektir ki artık son dönem kapitalizminin bize, refahın ne olduğunu, neyi ve ne için üretmemiz gerektiğini, hangi etkinlik ölçütünün üretimimizi belirleyeceğini anlatmasına izin vermemeliyiz.

NESNELLEŞTİRİLMİŞ ÇALIŞMANIN YIKILMASI

Zorunlulukların ağır bastığı bir durumda, sosyalist bir toplum kişiliğin bağımsız hareketine, büyümesine ve kendini gerçekleştirmesine imkân veren genel bir alanı yaratılabilmelidir. Bu, ekonomik açıdan konuşursak, nesnelleştirilmiş emeğin, canlı emek üzerindeki egemenliğine son vermek demektir.

Sadece emek-gücünü bir sonraki üretim döngüsü için depolamak üzere, daha fazla yaşama, öğrenme, tüketme, dinlenme ve eğlenme olmalıdır. Plânlama, iş zamanı nasıl dengeleneceğini gösterir; kâğıtlar üstünde değil ama, bütünüyle toplumsal zamana gösterge olacak biçimde, halkın bütün hayatı dışavurumlarına ayrılmış zamanını içerir bir bilânço ile başlamalıdır. Bütün bireysel zaman—plân—larının daha ileri gelişimlerinin koşullarını sağlamalıdır. Amaçlanacak en önemli koşullardan biri plânla ilintili olarak yedek bir emek-gücü ayırmaktır. Elde bulunan makinalara ilişkin olarak canlı emek fazlası hazır bulundurulmalıdır. Sosyalist çalışma hakkı, yabancılaşmış çalışma koşullarında tam istihdam demek değildir; üstelik, önceden plâna alınmış fazla mesaiyi de içeren bir istihdam biçimi. Bugün için en önemli talep, psikolojik olarak üretken olmayan iş zamanının kısaltılmasıdır; ama bu, sanıldığı gibi, bütün iş zamanının kısaltılmasıyla eşanlamı değildir.

Eğitim işe değil, işin örgütlenmesi eğitim politikasının ihtiyaçlarına göre uyarlanmalıdır. Bu, kendiliğinden zaten harekete geçmiş olan artık bilinçlilik üretimine de yeni bir itki kazandırma sorunudur. Amaç, bilimsel-teknik fabrika sistemi ve onun üstyapısı tarafından artık varolan bu toplumsal yapı içinde özümlemeyecek bir artık eğitim yaratmak olmalıdır. Böylelikle, eski iş bölümüne saldırı kaçınılmaz olacaktır.

Değişik şekilde yöneltilen bilinçli yapının inşasıyla elele yürüyecek ekonomik hareket aşağıda sıralanan tedbirler çerçevesinde mümkün olur: 1) Doğanın üretimle sömürülmesinden doğal döngüdeki işbirliğine, genişletilmiş yeniden-üretimden basit yeniden-üretim, emek üretkenliğinin yükseltilmesinden, iş koşulları ve çalışma atmosferinin düzeltilmesine doğru tedbirler alınması; 2) İnsana ve doğaya uygun bir teknoloji ve bir tekniğin geliştirilmesi ve geniş ölçekli (endüstriyel) ile küçük ölçekli (artisanal) üretim arasında uyumlu bir oranlama kurma. Üretim sürecinde yerleşmiş alışkanlıkların sürdürülmesi yalnızca ekolojik değil, aynı zamanda psikolojik buhranları da başlatacaktır; bunun belirtisi çalışma isteğinin felce uğramasıdır.

Eski işbölümü yıkıldığında, emek ve haya-

Birikim 42-43-44/54

tın bütününe toplumsal örgütlenmesi ne biçim olacaktır? İnsanların, hayatlarının genel çerçevesini kendileri için temellük edebilmeleri, toplumsal sentez üzerinde gerçekten etkili olabilmeleri, için bireyselliğe ve inisyatife başından düşman olan merkezîyetçi üst-örgütlenmeden kaçınılmalıdır. Sadece ve zorunlu olarak tepede koordine olan, tepeden emirleri verip tabandaki yatay işbirliğini ve iletişimi yasaklayan birtakım uzmanlaşmış işkoluları yöneticilerinden başka hiç kimsenin etkilemeyeceği bir tarzda örgütlenmiş bir toplumsal çerçeve, bireylerin hiçbir zaman erişemeyeceği, el süremeyeceği bir yapıdır. Eğer üretimin hedefi gerçekten zengin bir bireysellikse, somut bireysel inisyatifi ve sahici bir topluluk yaşayışını güvence altına alacak bir ekonomik düzenleme biçimi bulunmalıdır.

Marx'ın örgütlenme için önerdiği komün modelinden bildiğimiz serbestçe ve gönüllü birleşme fikrinde de varolan federatif ilke, bu konuda bir çözüm sağlayabilir. Bir araya gelmiş emek ve toplumsal hayatın ana birimleri, bölgesel zeminlerde toplumun mikro kozmoslarını oluşturacak görece özerk egemen bileşimler olmalıdır. Bu türden bir komünal örgütlenme aynı zamanda eğitim, hayat ve çalışma alanlarının izole edici ayırımlarının giderileceği çerçeveyi de sağlayabilir. Ancak, bu durumda mahallilikten, dışta kalmışlıktan ileri gelen eski sınırlılıkların, kısıtlanmaların hortlamasına izin verilmemelidir. Böyle birimler özellikle komünal hayat imkânları yaratır ki, bence kadınların özgürleşmesinin, çocuklara eğitim için tam yeterlilik ve öğrenme için bilinçli istek sağlamanın —çocukları çekirdek ailenin içinde yatan nevroz tehlikesinden korumanın— ekonomik temeli budur.

Toplumsal komün ilkesine göre örgütlenmesi, hiyerarşik düzenlemeyi ikincil bir konuma yerleştirme anlamına gelir. (Ama bu hiyerarşinin büsbütün ortadan kaldırılması demek değildir.) İnsanların değişik etkinliklerine göre derecelendirilmeleri yerine işbirliği demektir. Ayrıca, böyle değişik işlevlerarası birleşmelerin karmaşık olmalarına rağmen, bölgesel yapılar nedehiyle bir bütün olarak gözlemlenebilir olmaları sözkonusudur. Bu birimler, hayat sürecinin tüm yönlerini içerecek ve onlara danışılmadan hiçbir karar alamayacaktır. Plânlı toplumsal işbölümü cer-

çevesinde belli noktalarda, doğal olarak uzmanlaşan komünler, ulusal toplumu meydana getirmek üzere biraraya gelirler. Ve son olarak da hiper bürokratik dünya devletinin korkunç düşüncesi yerine uluslararası beraberlik anlayışı şimdiden modern devletler hukukuna girmektedir. Her görece daha yüksek birimin dolayımı tabandan seçilmiş delegelerce sağlanabilir. Çizgiyi aşan özel çıkarların denetimi, haber akımı için tam açıklık sağlayacak ve bireyden yana zamanın alışılabilir bürokratik toplantıları yerine kurumsal dalaveraları açığa çıkaracak gerçek bir hak ve görev güvencesi ile elde edilebilir.

Böylelikle bu, çok sıkıştırılmış bir biçimde, gerçek özgürlük koşullarının, gerçek eşitlik ve kardeşlik ile çakışacağı toplumsal düzenin bir çizimidir. Komünizm yalnızca gerekli değil ama mümkündür. Gerçekleşip gerçekleşmeyeceği, koşulların oluşturma mücadelesi içinde belirlenecek bir sorudur.

POLİTİK PERSPEKTİFLER

Noktalarken, politik perspektiflere değinmeliyim. Bir komünist muhalefet amacına nasıl ulaşacağını umabilir? Şüphesiz ki, bu soruyu önce, anlık, politik konjonktürlere—hatta gizli polisin tavırlarındaki değişimlere—ve belli başarılar üzerinde kurgulara bel bağlamamış varoluşsal bir yükümlülük duyan azınlığı gözönüne alarak sormaktayım. 1922 yılında Karl Liebknecht'in başka birçok şeyin yanı sıra «politika mümkün olanın sanatıdır» sloganına karşı tepkisini dile getirdiği bir makaleler kitabı Münih'te basıldı. Aşağıdaki bölümü aktarayım: «Mümkün olanın en uç sınırına, sadece mümkün olmayanın yakasına yapışmakla ulaşılabilir. Gerçekleşen mümkün, uğruna uğraşılacak imkânsızların bileşkesidir. Nesnel olarak imkânsız isteme, bundan dolayı, anlamsız düşler kurma ve kendini aldatma anlamsız değildir, en derin anlamı ile pratik politika demektir. Bir politik amacı gerçekleştirmenin imkânsızlığını sergilemek, onun anlamsızlığını göstermez. Olsa olsa tek gösterdiği, toplumun hareket yasaları, özellikle de toplumsal iradenin oluşumunu yöneten yasalar karşısında, eleştiriminin bilgi eksikliği olabilir. En doğru ve en güçlü politika nedir? Bu imkânsızın sanatıdır.» Buradaki imkânsız, yalnız başına alın-

Birikim 42-43-44/55

diğında, «işlemeyecek» olan herşeydir; ama aslında, çevresine iyi uymuş, sağlıklı sağduyunun genellikle düşünmeyi göze alamadığı türden bütünsel bir dönüşüm anlamında.

Komünist alternatif en derin kültür düzeylerine kadar varan bir dönüştürmeyi amaçlar. Muhalefetin bundan böyle tarihi değişik bir kanalda akıtmak için önce gücü kendi eline geçirmesi gerektiği gibi saf düşlere ayrılaacak zamanı yoktur. Bir kültür devrimi, toplumu kimseye duyurmadan ele geçiren bir hükümet darbesine benzemez. Muhalefet doğrudan doğruya iktidar için uğraş vermez, güvencesini etkisinin uzun vadeli sonuçlarından bekler — bu ise programının kamu önünde engellenmeden tartışılmasını, kendine göre bir örgütlenme ve propogandası olmasını gerektirir. Onunla resmî kâtipler ve farizeler (Eski Mısır egemen sınıfı ile İsa'ya zulmedenleri anırtıyor.) arasında açık bir çatışma evresi kaçınılmazdır. Kitleler politbüro kılavuzluğu altında bilinçlenemezler. Halkın olgunlaşmamışlığı politbüro egemenliğinin nedeni olmuştu bir zamanlar, ama şimdi onun ürünüdür. Kültür devriminin programı, ideolojinin bir ters yüz edilmesi olarak, kendiliğinden kapitalist uygarlığa uyma eğilimi taşıyan kitlelerin huy ve alışkanlıklarına yöneliktir. Belki de ilk anti-bürokratik çıkış yapıldıktan sonra, İncil'deki Zeytindağı varızında olduğu gibi halk bu yeni öğreti karşısında galeyana gelebilir. Bürokrasi ile astlık-üstlük ilişkilerinin karşılıklı tamamladıkları biçimde belirlenmiş bu inatçı direnişi de dikkate almalıyız. Giderimci çıkarları nötralle edecek sabırlı bir politikanın ereği böyle bir bağlantıyı koparıp atmaktır.

Parti aydınları içinde ve çevresindeki halkalarda inandırıcı alternatiflerin yokluğundan yakınırken «yapılabilecek hiçbir şey olmadığını» kanıtlayarak vidcanlarını rahatlatan bir sürü insan bulunmaktadır. Aytmatov'un «Gül-saray'dan ayrılış» adlı hikâyesinde olayın kahramanı eski dostuna şöyle seslenir: «Bir noktada komünist olmaktan çıktın». Ne var ki inançlarından imkânsızlıklar yüzünden kırılganlığa düşenler, diyalektiği övmek için söylenmiş şu sözleri hatırlamalı: «Kesin olan kesin değildir, olduğu gibi kalmaz». Yalnızca kendi kendimize bazı radikal soruları sorma cesaretini göstermeliyiz. Daha ne kadar sü-

re, her şeyimizi kurban ettiğimiz —sermaye-ye göre dikilmiş bir üretkenlik anlayışı uyarınca— kısır «ekonomik yarışma» uğruna azamî üretim için çalışmayı sorgusuz sualsiz kabulleneneceğiz? Ya da tekrar: Neden kişiler parasal özendirmelerle etki altında tutulmakta ve neden kısıtlayıcı denetim altına alınmaktadırlar? Ve yine: Dehşet dengesi diye adlandırılan şeyin içinde diplomatça katılmanın ötesine gitmek imkânsız mı? Batı silâh endüstrisi kompleksini pratik bir silâhsızlanma merdiveni ile baskı altına almaktan bizi alıkoyan çıkarlar nelerdir? Ve başka bir soru: Sovyetler Birliği'ni yöneten bürokratik aygıt, Güney Afrika'daki mücadelenin varolan son evresinden sonra ulusal kurtuluş hareketlerini destekleme işlevi durduğunda dünyadaki gericiliğin önde gelen bir parçası olduğunu gittikçe daha çok kanıtlamayacak mı? Ve sonra yine: Bir Sovyet Dubçek'ine karşı eyleme geçecek askerî birlikler nereden bulunur? Tüm bu politik sorular yeni baştan düşünülmeli.

Sadece askerî politikayla ilgili durumu ele alalım. Her gerçek silahsızlanma girişimi, her iki bloktaki ilerici güçlerin kuvvet komplekslerini baskı altına aldığı ve karşı tarafı düşman gösterme huyuna bir son verdiklerini varsayar. Gerek kapitalist, gerekse kapitalist olmayan Avrupa ülkelerindeki toplumsal değişimler, silahlanma planlarıyla silahsızlanma diplomatlarının gerici evrenini darmadağın etmenin ve karşıt silahsızlanma tırmanışını harekete geçirmenin önkoşuludur. Doğal olarak silahlı kuvvetler, ilkin, politik güç aktarımı sırasında, kayıtsızca işlevini görebilecek durumda kalmalıdır. Bunun mümkün olduğu, 1968'de Çekoslovakya'da görüldü. Ancak ikinci adım, içinde yer aldığı sürece insanlığın özgürlük, kurtuluş mücadelesinin sona erdiği süper militarizm cadı kazanını kiracacak politik bir atak olmalıdır.

Özgürlükçü çıkarlarla aygıt çıkarları arasındaki güç ilişkileri sosyo-ekonomik bakımdan olduğundan çok daha fazla politik olarak tek-yanlı görülmektedir. Nedeni oldukça basit: Astlık-üstlük ilişkilerine göre belirlenmiş tavıra eğilim özünde tamamen kurumlaşmıştır; oysa bireyler insancıl çıkarlarında, karşı bir politik propoganda ve örgütlenme geliştirmeleri polisçe önlenirken, engelleyici

Birikim 42-43-44/56

bir atomlaşma durumuna hapsolmuşlardır. Bundan ötürü komünist bir muhalefet ilk ağızda imkânsız gözükebilir. Fakat tarihin ironisi öyle ister ki, eskiden her türden komünist «sapma» ile başedebilen aygıtlar, yeni insan hakları hareketlerinin getirdiği meydan okumalarla karşılaştıklarında hiçbir zaman olmadıkları kadar çaresizdirler.

Gerçekte, komünist muhalifler için, bu tümüyle yeni ve elverişli bir durumdur. Şüphesiz ki, kendimizi eski ortodoks Marksist sekte-likten kurtarmamız gerekir. İzlenecek yolun ne olduğunu, Stalinizmin doğuşuna karşı verilen savaşı kaybeden eski muhalefetten öğrenemeyiz. Her devrimci komünist 1917'den beri aygıt egemenliğini defetme yolunda bir noktaya kadar Troçkist duygular besledi. Ancak bu tutum tarihi bakımdan gerçekten yoksundur. Eski biçimleri yeniden kurmak istemiyoruz, yerine yenilerini yaratmak istiyoruz. Artık parti içi kümelenmelere güvenmek zorunda değiliz. Bunun yerine hem safca hem de akılcıca, siyasal polisin karşısına anayasal metinler ve Birleşmiş Milletler kararlarını çıkaran geniş toplumsal güçler tabanına kendimizi bilinçli olarak oturtmalıyız. Örneğin Sakharov'un izlediği yolu kendimize ölçü alamayız; ve bir Solzhenitsyn tamamen karşıımızdaki kutupta yer alır. Ancak kendi bakış açımıza insan kazandırmaya çalışırken, başkalarıyla aramıza bu tür ayrımlar koymak da başlıca görevimiz değildir. İlk emir, politbüro diktatörlüğünün kaldırılmasıdır!

YENİ KOMÜNİST MUHALEFET

Bugün Sovyetler Birliği'nin kendisinde, zayıf ve dağınık olsa da, Medvedev kardeşler gibi kişilerce bir dereceye kadar temsil edilen yeni bir komünist muhalefet vardır. Macaristan'da son yıllarda, kesinlikle bilimsel çizgilerde çalışan yarım olmasa da çeyrek legalliteden yararlanan bir muhalefet var. Çekoslovakya'daki muhalefet yılmadan sürüyor, şu anda taktik nedenlerle anayasal sorunlara çekilmiş, aslında en dolaysız amacı olan legallitesini bu konumdan sağlamak için mücadele veriyor. Polonyadaki muhalefet, önemli ölçüde geniş destek ve örgütlenmeye kavuştu, şimdi de işçilerle bağlantı kurmaya çalışıyor. Bir muhalefet DAC'nde yeniden şekillenmekte.

Bugün tüm Doğu Avrupa ülkelerinde dikkate değer bir Marksist potansiyel bulunmaktadır. Gittikçe artan sayıda komünist bilinçli olarak iki düzeyde çalışmaya başlıyor. (Artık iki düzeyde düşünmüyorlar sadece — psikolojik açıdan da önemli bir fark). Aygıt artık bu çemberlerde her 12 havariye bir Yahuda bulamıyor ve 12 kere 12'yi de zor becerir. Eski güçlerin 1968'den beri ideolojik kısırlığı artık herkesçe biliniyor. Artık hiç kimsenin inanmadığı bir kiliseyi yok etmekte. Ve artık tartışmalara katılacak güçleri bile yoktur. Yayımlamağa devam ettikleri duyurular umutsuz denemek kadar cılızdır; bir önderliğin entelektüel konumuyla ilgili asgarî Marksist beklentiyle ölçüldüğünde, eleştirilmeye bile değmez. Yalnızca savunma mekanizması işlemeye devam etmektedir. Üretken tepkilere artık raslanmaz. Şu anda aygıt iktidardadır, ancak yalnızca polis baskısı ve gizli askerî el koyma temeline dayanarak.

1968 yılı önemli bir dönüm noktası idi, ve öyle olmaya devam ediyor. Rus Ekim Devriminden bu yana geçen 60 yıl içinde ilk kez kapitalist olmayan endüstri toplumunda taze bir örgütlenme doğrultusunda ağırlıklarını duyuran güçler tarihin aydınlığına çıktılar. 1968'den bu yana Çekoslovakya'da gerçekte —varolan— sosyalizmde genelde aygıt egemenliğine karşı ilerici bir çıkarlar bloğunun varlığı göze görünür hale geldi. Dahası etkin parti üyelerinin çoğunluğunun, yeni bir doğrultuya dümen kırmaya hazır oldukları görüldü. Sonuçta, Prag ve Bratislava'da toplum düzenimizin bir politbüro diktatörlüğü olmaksızın varolma kapasitesi kanıtlanmış oldu. Gericiliğin «karşı devrim» yakıştırmaları, her şeyden önce tutarlı reform politikası için söyleniyordu. Kendi halkı da dahil, Doğu Avrupa halklarını ve tüm ilerici insanlığı Çekoslovak deneyiminin olgunlaşması ile kazanılmış yeri doldurulmaz deneylerden yoksun kılmaması, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana Sovyet önderliğinin işlediği en büyük politik suçtur. Alman komünistleri, bu uluslararası bürokratik gericilik gösterisinde partilerinin işbirliğinden kendilerinin sorumlu olmadıklarını Çekoslovak halkı önünde resmen açıklamak yükümlülüğü altındadırlar.

Çekoslovak deneyi, herşeye rağmen, özellikle de ulusal boyutların ötesinde değerlendir-

Birikim 42-43-44/57

dirildiğinde, yüreklendirici olmaktadır. Muhalefete, tüm Sovyet bloğu çerçevesinde uzun vadeli bir mücadele ile politik hegemonyayı elde etmenin zorunluluğunu göstermektedir. Ulusal ayrılıklar ve düşmanlıklar belirleyici olamazlar. Belirleyici olan Doğu Avrupa Halklarının toplumsal çıkarları ile politik bürokrasinin çıkarları arasındaki temel çelişkidir. Sovyetler Birliği halkları gibi, Polonya, Macaristan ve öbür ülke halkları da yeni bir politik düzene ihtiyaç duymaktadırlar.

AVRUPA KOMÜNİZMİNİN ETKİLERİ

Yakın zamanlarda, aygıtların stratejik tutumları daha da bozulmuştur. Batı ile ekonomik işbirliğini güvence altına almak için katılmak zorunda kaldıkları Helsinki Konferansı sonuçları ile uğraşamaz durumdadırlar. Ve Avrupa Komünist Partileri'nin Berlin Konferansı'nda beliren tehlike daha da büyüktür, çünkü burada aygıt egemenliğinin ana merkezindeki denge sözkonusudur. Gerçek şu ki, Avrupa Komünizmi diye adlandırılan sistem Doğu Avrupa partileri ve bu partilerin aygıtlarının personeline, hem de politbüro düzeyine kadar bölücülük ruhu aşılacaktır.

Herkesin bildiği gibi, anti-kapitalist dönüşümlerin altında yürütüldüğü politik üstyapı biçimi, Doğu Avrupa'da 1945'den sonra o bölge halklarına tepeden inme bir biçimde kabul ettirilmiştir. Ne özünde, ne biçiminde, ne de oluşum zamanında, ulusal bir gelişimin sonucu değildi. Sovyet modelinin ihracı, her şeye rağmen başlangıçta ilerici bir önem taşımakta idi. Bu pratikte mümkün olan anti-kapitalist bir çözümdü. Tarihi ortam Doğu Avrupa'da daha iyi bir çözümün koşullarını hazırlamamıştı. Ancak şimdi, Sovyetler Birliği'nde Stalin-sonrası aygıtın rolü, Doğu Avrupa üzerindeki hegemonyası ile halkların kendilerine uygun sosyalizm biçimlerine doğru ilerlemelerini önlemektedir. Bunun içindir ki, bu halklar uzun vadede kapitalist restorasyonun kollarına doğru koşmaktadırlar. Doğu Avrupa ülkelerindeki artan milliyetçilik —ve bu somut olarak «anti-sovyetizm» demektir— kendi iç gelişmeleri üzerinde Sovyet aygıtının hegemonyası yüzünden yerleşmiş ayakbağlarına yönelik olduğu ölçüde ilerici bir işlev görmektedir. Doğu Avrupa halkları için canalcı nokta olan hükümlerlik sorunu

değişik biçimde dile getirilen ve çok daha düşük bir tempoda değişen Sovyetler Birliği'nin iç durumundan mümkün olduğu kadar bağımsız, kendi sosyalist ilerlemelerini gerçekleştirmek ihtiyacıdır. Çünkü şimdi yalnızca, Sovyetler Birliği gibi, üstyapısının çok daha gelişkin üretici güçlere yeniden uyumuna değil, aynı zamanda sahip olunan toplumsal kurumlar anlamında ulusal sürekliliğin restorasyonuna da ihtiyaç duymaktadırlar.

Batı Avrupa'ya özgü bir sosyalizm yolu pratikte ortaya çıkarsa, Doğu Avrupa'daki politik süreç sadece daha bağımsız bir dış politikaya doğru değil, aynı zamanda ve her şeyden önce kurumların halen baskı altında tutulan reformuna doğru daha güçlü bir şekilde akabilecektir. Varolan duruma karşı tepki kaçınılmazdır. Kapitalist-olmayan yolun sürekliliği ve Avrupa'daki barışın sağlamlığı komünistlerin bu gidişe yapıcı ve tedrici bir biçim vermeye hazır olmalarını gerektirir. Doğu Avrupa halkları şüphesiz, Berlinguer, Marchais, Carillo ve öbürlerinin Berlin Konferansı'ndaki görüşlerinin ruhuna uygun politik kurumlar istemektedirler. Eğer Sovyet üstyapısı kendini, İtalya, İspanya ve Fransa'daki sosyalizme demokratik geçiş sürecine uyarlamazsa, Sovyetler Birliği büyük bir ihtimalle Batı periferisini kaybedecektir —bütünüyle kaybedecektir çünkü bugünün sınırlı hükümlerlik statüsü ile bunu koruması zaten imkânsızdır. Muhalefetin orda kendi sorununu haline getireceği, Sovyetler Birliği'nin gerçek gelecek çıkarları açısından, sorun Doğu Avrupa ülkelerinin üzerindeki yükten kurtulmaları ve ekonomik işbirliği ve gönüllü bütünleşmede güvenilir ortak işlevlerini sağlamalarıdır. En yeni SED parti kongrelerinde işitilen türden uşakça bir «proletarya enternasyonalizmi» anti-sovyet havayı körklediğinden, uzun vadede böylesi, Romanya'da beliren geçici, bir tür aşırı giderimci ulusal komünizmden daha büyük tehlike yaratır niteliktedir. Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ülkelerine, ittifakın gerçek yararlarını, özellikle son derece geniş ufuklu ekonomik perspektiflerini tanıma fırsatını vermelidir.

Oluşum sürecinde olan muhalefet için sorun, şimdi gerçekte —varolan— sosyalizmin özgül koşullarına karşı yeterli, olabildiğince çok yanlı ve bürokrasiyi açık ideolojik ve poli-

tik mücadele perspektifine uymaya zorlamak için, stratejik olarak belirleyici bir karşı-tavır inşa etmektir. Şimdi aygıt, değişik partilerin mutlak belirleyici sorunlar üzerinde değişik görüş açılara sahip olabileceğini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra partiler ve ülkelerin iç hayatlarında da aynı şeyi kabul etme talebiyle karşı karşıya gelecektir. Aygıt bir tür Augsburg Barışı özeleminde: O günlerde söylendiği gibi, Cuius regio, eius religio.

Bu, yeni düşünceleri önleme tutumu etkin bir şekilde bozulmalıdır. İdeolojik sorunlara müdahale etmeme mantığına hayır!

İLERİYE DOĞRU

Aygıtın hâlâ da bir ölçüde başarıyla uyguladığı eski bir taktiği var: İnsanın kendi toplumunda herhangi bir temel eleştiriyi dile getirmesini imkânsızlaştırıyor; bir yandan da yabancı karakterini kanıtlamak için, hükümet alanı dışında dile getirildiğini ileri sürüyor. Böylece muhalefete, ya sessiz kalma —bu politik olarak yok olması demektir— ya da «düşmana hizmet etme» alternatiflerini tanıyor. Kolaylıkla görüleceği gibi, burda, diktatörlüğün kendisinin sunduğu bir şeyi ele alıyoruz, çünkü başlıca ihtiyacı, içsel çelişkileri dışlamak ve onları yabancı bir şeye dönüştürmektir. Bu, politbüro'nun toplum üzerindeki baskısının nihai ideolojik sigortasıdır. Bu durumu sona erdirelim: kapitalist-olmayan tabanımıza olan bağlılığımızla, onun eskimiş üstyapısına olan bağlılığımız arasında bir ayırım çizgisi çekelim. Ülkemizdeki iletişim imkânlarını kullanmak ve mümkünse kendi iletişim şebekemizi yaratmak son derece önemlidir. Ancak politik mücadelemizde öbür güç bloğunun tekniklerini kullanmaktan ürkmeliyiz. Lenin'i İsviçre'den Rusya'ya getiren kimin mühürlü vagonu idi ve bu yolculuk için kim yeşil ışık yakmıştı? Orada belirleyici olan, iftiracıların deyimiyle bu «Alman casusu»nun Petrograd'da cebinden ne çıkardığıdır —Ekim'in yolunu açan ünlü Nisan Tezleri.

Yıllar geçtikçe, muhalefet öğelerinin daha etkin biçimlenmesinin içsel, öznel koşulları da gelişti. II. Dünya Savaşı ile şekillenmemiş ilk kuşak bugün politik olgunluk çağına girmektedir. Toplumsal dengeyi rizikoya sokabilecek atılımları yapmakta, dünyaya yeni bir çehrey-

le görünmekte daha hazırlıklı şimdi insanlar. Parti merkez organı, sadıkane çalışmalarına son verildiğini ilân edinceye kadar muhalif eğilim gösterdiklerini sanan birtakım kişiler gerçekte muhalefetten değillerdi; zaten böyle olmasa o koltuklarda bu kadar uzun zaman kalamazlardı. Eksikliğini duyuran grupları oluşturacak bir inisiyatif, bilinçli, amaçlı bir uğraş için bir araya gelmektedir. Egemen durum, yolumuzu da çizmektedir. Kendimizi —partiye bağlı olduğumuz süre— kendi platformumuzda birleştirdiğimiz an, statü gereği dışarı atılmış saymamız gerektiği için, genel olarak insan hakları üzerinde örgütlenme sorusuna geri dönmeliyiz. Anayasa metinleri, birleşme özgürlüğü ve —kamusal yerler başlangıçta sözkonusu olamayacağına göre— konut dokunulmazlığı vermektedir. Aşırı bir fesat havasına girilmeden, hattâ ilgili kamuoyunun belli kesimlerinin bilgisi ve koruması altında, böyle bir işe katılmak isteyen insanları bir araya getirmek için koşullar olgunlaşmıştır. Bu başlangıçta bir kitle hareketi değil, öncelikle teorik-ideolojik ve propogandist bir eylem olacaktır —ama bir yerden başlanması gerekiyor.

Birçok tarihi deneyinin gözardı edilmemesini gösterdiği gibi, parti-içi güç kayması ihtimali artık kurumlar içinde, uzun, sessiz ve zahmetli bir yürüyüş biçiminde anlaşılmalıdır. Yeni topluluğun çekirdeği ancak varolan yapının dışında yatabilir. Beklenmesi gereken ihraçlar bir yana, yeni ve değişik bilinçliliğin oluşacağı nesnel yer, resmî parti çevreleri ya da aygıtın akla yakın gördüğü şeyler değildir. Aygıtı, karşısında açık bir muhalefet görmeye alıştırmalıyız. Şüphesiz bu birçok baskı yöntemi getirecektir; ancak ortam en aşırı yöntemlere başvurmasını engelleyecektir. Her türlü maddî kazançtan daha fazla değer verdiği amaçlarından vazgeçeceğine aile hayatından, servetten ve popülerlikten vazgeçen küçük bir grubun kararıyla bile karşılaşıp aygıtın bütün direnme mekanizması acıklı bir şekilde yenik düşecektir. Örneğin, dünyanın başka yerlerindeki devrimci ve ilerici güçlerin, gerçekte —varolan— sosyalizmden kaynaklandığını ve sorumluluklarının bilincinde olduğunu bildiği komünistleri artık daha fazla sınır dışı etmeye devam edemeyeceklerdir. Baskı tedbirle-

ri yalnızca süreci hızlandıracaktır, hem de sadece uluslararası dayanışmadan ötürü değil, uzun vadede, kendi legalitemizi sağlayacak ve komünist bir muhalefet olarak kamuda yer kazanacağız.

Tarih lokomotifinin bir sonraki istasyona gitme isteğini belirtir sayısız işaretler bulunmaktadır. Bunun ne zaman olacağı öznel kararlardan bağımsız değildir. Daha çok bir dizi

bireysel atılımdan oluşan eleştirel kitleye bağlıdır. Bugün, tüm Doğu Avrupa ülkelerinde, yıllarca sürecektir tatsızlıkları göze alarak dışarıya göç etme izni için başvuran yığınla insan var. Bu, burada, gerçekte —varolan— sosyalizmde yaşanan hayat tarzına toptan bir değişiklik getirmek isteyen komünist azınlığın artık gün ışığına çıkması zamanının geldiğini göstermektedir. ■

¹ *Bütün Eserler* (İngilizce baskı) 5. Kitap s. 80.

² Birinci Enternasyonal ve sonrasındaki, «Fransa'daki İç Savaşın İlk Taslağı», Pelican Marx Kıtaplığı, 1974, s. 247.

³ Bahro burada, Marx'ın «Vera Zasulich'e bir mektup taslağı»na anırtırmada bulunmakta olmalıdır.

⁴ Goethe'nin *Faust'u* I. Bölüm, dizeler 1780-1781.

⁵ *Faust*, I. Bölüm 1770-71 dizelerinde.